

МИЛЕНКО РАТКОВИЋ
ВИДОВИТИ
МИТРО ВАСИЉЕВ

МИЛЕНКО РАТКОВИЋ

Издавач
ИГП “ПЕГАЗ” - Бијело Поље
За издавача
Зоран Локтионов
Штампа
ИГП “ПЕГАЗ” - Бијело Поље
Тираж
300

ВИДОВИТИ
МИТРО ВАСИЉЕВ

Бијело Поље, 2015.

Митро Ратковић је растао у селу Сусташу, надомак Бара, уз мајку Даницу и оца Васиља. Помагао је оцу у ковачници. Исковане косијере, мотике, потковице, лопате, сјекире и друге алатке вјешали су о клин, пред вратима ковачнице. А пазарним данима, понедјељком и петком, све те производе носили су у град и продавали их на пијаци. Мало су зарађивали, јер је у Циганској махали било још седам ковачница. Са непуних петнаест година Митро је отишао на печалбу. На гаравим вапорима Барани су одлазили у Цариград. Као аманет памтили су поруке својих старијих - да буду поштени и достојанствени, да не забораве породицу и завичај. Придржавајући се тих савјета стекли су углед као радни и повјерљиви људи. Радили су тешке послове на градилиштима и каменоломима, или су их бегови, паше и други високодостојници узимали за своје чуваре и слуге. Злехуду зараду слали су својим породицама да би нахранили гладна уста. У Цариграду, тадашњој метрополи, било је свакојаким могућности за зараду. Печалбари из Бара становали су у подрумима и баракама, гладовали и дрхтали од хладноће да би што више уштедјели. Митро се неко вријеме потуцао по Турској, радећи најтеже послове. За његов животни позив пресудан је био сусрет са једним италијанским љекаром. Задивљен Митровом бистрином,

умјешношћу и послушношћу, љекар га је повео у Арабију као свог помоћника. Уз њега Митро је стекао драгоцену искуство које ће га касније у завичају прославити као изузетног народног љекара. Кући је донио пун кофер медицинских инструмената. Брзо се прочуло да он зна лијечити од разних болести. Болесници су долазили к њему из удаљених крајева, јер у то вријеме једино су у Бару лијечили болеснике хоце и врачаре. Теже болеснике Митро је посјећивао у њиховим домовима. Тако је једном посјетио и болесног синчића младе удовице Заре Никлан, која је живјела на свом имању у Бартули. Митру се допала лијепа удовица, па је и без позива често навраћао к њој. Он јој је понудио брак, што је Заре одлучно одбила, ријешена да се посвети подизању сина. Али, тај болешљиви малишан убрзо је умро.

Митрова мајка умрла је на порођају 1852. године. По-смрче Анта подизала је сестра Јаница. А кад се она удала тешко је било живјети у кући без иједне жене, па је Васиљ рекао Митру да ће га оженити једном згодном одивом из угледне породице Дабановић. Обично се син морао покоравати очевим одлукама, али се Митро одмах успротивио. Још је трајала његова љубав према Зари, па ју је поново запресио. Бијаше прошла година од смрти њеног сина, а вријеме чини своје. Ни она није била равнодушна према Митру, а видећи да би га даљим одлагањем могла изгубити, напослетку је пристала да се уда за њега. Сколопивши брак са Заром, Митро је одмах напустио родитељски дом у Сусташу и настанио се у жениној кући у Бартули. Уз кућу је озидао ковачку радионицу, а уредио је и посебну просторију за сушење и чување љековитог биља. Народ је вјеровао да је Митро видовит. Многи су га молили да им прорекне будућност или да им својом видовитошћу помогне у невољи. Дошао код њега неки Аљо из Мркојевића и стао се јадати.

- Украо ми је неко два вола. Аман, Митро, помогни ми да их нађем!

Митро је зажмурио, замислио се и рекао:

- Твоји волови су у једној пећини изнад села. Пожури, лопови се спремају да их закољу. Похитао Аљо у своје село, претражио све околне пећине и у једној заиста нашао украдене волове.

Истог дана дотрча к Митру неки младић, сав знојав и зајапурен. Не чекајући никакво објашњење, Митро га прекори:

- Што ти је требало да је убијеш?

Запрепашћени младић стаде. Шта да каже, кад Митро очигледно све зна!

- Покажи ми гдје те је пецнула - рече Митро, па одмах устима исиса змијски отвор из једва видљиве ране на младићевој руци. Уплашеног младића охрабри да ће све бити у реду. Из куће донесе неколико власти жућкасте траве којом је успјешно лијечио од уједа змије, по њему назване "трава из Митра". Чекићем истуца траву и стави је на раницу.

Средином деветнаестог вијека Бар се истицао као муслиманско вјерско и административно средиште. У то вријеме учестали су напади Црногораца на погранична турска насеља. Црна Гора се све више надносила над судбином Бара. Уморна Турска Царевина није могла да се енергичније супротстави ослободилачким тежњама покорених балканских народа.

Готово сви становници барског града били су муслимани. Међу њима живјела је само једна католичка породица (Иванковић) и двије православне (Никезић и Дабановић). Хришћани су били настањени у селима и приградским насељима. Били су главни носиоци рада у градској привреди, док су богатији и утицајнији градски муслимани презирали рад и имали многе повластице. Један путник је тада посјетио Бар и забиљежио да су се градским улицама кретали само мушкарци, а жене су скриване у кућама. Разгледајући град, путник је опазио неке људе у ланцима који су жељно удисали свјеж ваздух. Кад их је упитао шта су скривили,

одговорили су да нијесу султану платили неку таксу од шест гроша. То су били хришћани, јер муслимани нијесу плаћали никакав порез.

У непрекидним борбама са Црногорцима истакао се храброшћу и суровошћу Селим-бег Мустафагић. Његов предак Мустаф-ага међу првим Турцима доселио се приликом освајања Бара 1571. године. Тадашњи турски главари међусобно су подијелили имања одбјеглих Млечана. Мустаф-ага је добио велику кућу у граду и дворца на морској обали, у којем су некад столовали српски намјесници у Зети. У току три вијека турске владавине Мустафагићи су стекли велико богатство, а тиме и беговску титулу. Од свих Мустаф-агиних потомака најчувенији је био Селим-бег, који је 1851. године постављен за команданта Трећег армијског корпуса, са сједиштем у Бару. То није била стална војска, већ се мобилисала према потреби. Тај високи војни положај омогућио му је да се наметне као носилац власти у Бару.

Располагао је са четрдесет каваза, Албанаца из Миридите, које је плаћао из својих прихода. Та мала чета жандарма, са старјешином Алилом Ћатовићем из Туђемила, није била довољна ни да умири непокорне Шестане, који никакав харач нијесу плаћали.

Плаховити Селим-бег и његови момци умијешани су у један инцидент на барском пазару 27. јуна 1851. Неки католик из Шестана, светећи крв, убио је једног муслимана из Мркојевића. Селим-бег и кавазу припуцали су на убицу, али у гужви нијесу убили њега, него његову сестру, младу жену удату у Бару. Сјутрадан су Шестани и њу осветили - убили су једног угледног кадију. Барски муслимани нијесу више живјели безбрижно.

Те године поново су заоштрени односи између Турске и Црне Горе. Пошто су Црногорци заузели Жабљак на Скадарском језеру, Турци су се спремали за поход против немирних сусједа. Под вођством Осман-паше, требало је да се концентришу на обали Скадарског језера. Међутим,

због поновног упада Црмничана у Спич, барски одред се упутио према Сутомору. У том походу Селим-бег је својим мазгама превозио један топ који им је много помогао да разбију Црмничане.

Борбе с Црногорцима настављене су и 1852. године. У жељи да се истакне као војсковођа, Селим-бег је својом војском напао Годиње. Тада су Црногорци потукли Турке, те се Селим-бег покуњено вратио у Бар. Осокољени успјехом, Црмничани су послје неколико дана упали у барски крај. Да би се реванширао за пораз, Селим-бег је са још већом војском поново избио на Годиње. Не наишавши на јачи отпор, барски Турци су попалили Лимљане. Идући даље, у рушилачком походу похарали су Мартиниће и за кратко загосподарили Острошким манастиром. Ту су их жестоко напали Црногорци и потпуно разбили. Једва су умакли у спушку тврђаву, а много их је остало мртвих и рањених. У Спужу су остали три дана, па се покуњени вратили у Бар.

Преживјели барски ратници узбуђено су причали о страховитом окршају под Острогом, хвалећи Алаха што су скапулали.

Још се од тога не разабраше, а Црногорци их поново нападоше, најурише граничаре из суторманских шанчева и приближише се Бару. Но, кад се намјерише на ратоборне башибозуке, Црногорци се мораше повући.

Бар је 1852. године постао сједиште аустријског конзулата преко кога су олакшавани послови аустријских привредника са сјеверном Албанијом, праћени подаци о кретању зараза и контролисани односи Црне Горе са тим дијелом Турске. Око 850 католика, који су се послје бројних иселјавања и неминовне исламизације затекли у Бару, уживали су заштиту Аустро-Угарске. Барски надбискуп Карло Потен, родом из Баварске, док је столовао у Бару (1855-67), упорно је настојао да изгради катедралну цркву. Успио је да добије дозволу од турских власти, а прикупио је и потребна новчана средства. Он је с поносом истицао да

је највећу помоћ добио од свог школског друга, аустријског надвојводе Максимилијана, каснијег мексиканског цара.

Кад су почели радови на Цркви св. Марије у Гретви, група Шестана донијела је радницима печеног овна и демижану вина, па су се заједно провеселили. Надбискуп их је опомињао да не пјевају и не галаме, да не би тиме изазивали исламско становништво, које је негодовало због давања дозволе за градњу хришћанске богомоље. Најгласније се бунуо Усеин-ага, ревносни посјетилац џамије, али не и богобојажљив човјек. У породици је био тирјанин. Своју жену толико је изударао да је несрећница издахнула. Градња католичке цркве сметала је и Селим-бегу, па је наредио Усеин-аги да окупи беспошљене младиће и потјера раднике. Сјутрадан, тек што су радници наставили копање темеља, уз Гретву је кренула бројна група барских Турака. Носили су штапове и арлаукали, као да јуришају на непријатељске ровове. Кад су се примакли градилишту, пословођа је пришао Усеин-аги и објаснио му да имају дозволу турских власти за градња цркве. Но ага није хтио ни да разговара. Наредио је пословођи да са радницима бјежи прије него што по њима почну да пуцају штапови. Надбискуп Потен није био ту, али ни он не би могао зауставити разуларене Турке. Први ударац штапом по леђима добио је пословођа, па су се уплашени градитељи дали у бјекство. За њима су, замахујући штаповима, јурнули објесни младићи. Прогоњени радници стигли су до пристаништа и укрцали се на један бродић. Кренули су према пучини и дуго лутали, док нијесу срели један аустроугарски ратни брод. Објаснили су капетану брода у каквој су се неприлици нашли. Већина аустроугарских морнара, па и сам капетан, били са Далматинци, спремни да заштите своју браћу са јужног приморја. Уз њихову пратњу вратили су се у Гретву и наставили посао. Аустроугарски морнари штитили су градитеље све док су трајали радови. Црква св. Марије завршена је 1858. године.

Тиме су се стекли повољни услови да и православни Барани добију дозволу за градњу веће цркве. Вјерске обреде вршили су у веома малој цркви св. Неђеље изнад Рапа, а сахрањивани на врлетном Чоку, код Доњих Пода. Ради тражења дозволе и прикупљања прилога за нову цркву, Васиљ Ратковић ишао је у Цариград. Готово сви Барани били су сиромашни, али су дали помоћ. Највише су помогле руске цркве. Убрзо су почели радови на Цркви св. Николе у Подграду. Довршена је 1862. године и њеном освећењу присуствовали су готово сви православни Барани, којих је тада било 650.

Био је лијеп прољећни дан 25. марта 1861, када је један неочекивани догађај узнемирио барске Турке. У команду Трећег армијског корпуса дојурио је каваз Мустафа и рапортирао свом команданту:

- Ефендија, Хафиз-бег ти шаље абер: јутрос се код Спича, из два талијанска бродича, искрцала повећа група Талијана, и кренула према Црној Гори.

Као опарен, Селим-бег је устао са столице и заповиједио да се одмах окупе сви кавази. Узбуђени барски Турци нијесу знали разлог тог искрцавања. Ускоро су добили потпуније податке: искрцало се педесетак гарибалдинаца који су одмах развили црвене заставе и упутили се према Херцеговини, гдје је Лука Вукаловић подигао буну против Турака. Жене и дјеца из села на која су наилазили радосно су дочекивали италијанске револуционаре и носили им пртљак и муницију. Све се то, тако рећи, десило за трен, па су несметано прешли турско-црногорску границу на Созини прије него што је Селим-бег стигао да ишта предузме.

Сјутрадан је из Цариграда, под командом Дилавербега, упућено према Бару: једна фрегата, двије корвете, један транспортни брод са шест стотина низама и још три пароброда пуна морнаричке пјешадије. Њихов задатак је био да спријече слична искрцавања из хришћанских држава.

Скадарски намјесник Абди-паша, са 400 војника, стигао је на спичанске обале, гдје се већ налазило седам улцињских лађа. Они су се размјестили по старој тврђави Нехај. Становници оближњег села Папани, који су имали блиске односе са Црном Гором, сматрали су да је угрожен њихов даљи опстанак у селу, па су се пребацили у Црмницу и затражили помоћ. Одазвало се око хиљаду Црногораца који су, са одметнутим Папанима, опсјели Нехај. Тада је стигао Дилавер-бег са својом флотом. Искрцао је са своје флоте два топа и са војском напао Црногорце, како би Скадранима омогућио да изађу из тврђаве и развију се у стријелце. У помоћ су прискочили готово сви одрасли муслимани из Бара, на челу са Селим-бегом. Тако су се Црногорци нашли окружени много бројнијим и боље наоружаним непријатељем. У том боју погинуло је више од стотину Црногораца, међу којима и првак Марко Андров, а рањене нико није ни бројао. Турци су имали само пет теже рањених војника.

Скадарски намјесник Абди-паша наредио је спичанским зидарима и каменоресцима да обнове и ојачају нехајско утврђење, да би убудуће били безбједнији од напада Црногораца. Ти радници већином су били католици, који су мрзјели турске господаре, али су прилежно радили на тврђави која је и њима могла пружити заклон од црногорских упада и похара.

Послије похода Омер-паше Латаса на Црну Гору, прилике на граници између Бара и Црне Горе су се смириле. Но, не за дуго. У близини Крњица дошло је 1862. године до оштрог окршаја између Турака и Црногораца. У Бару су се концентрисале трупе за борбу против Црне Горе. Али, до правих ратних акција није дошло јер је у самој Турској настало превирање. Паше су се у Цариграду савјетовале о преуређењу државе.

Ступивши те године на положај мудира Бара, Селим-бег је наставио радове на ојачању градских зидина и утврђи-

вању границе према Црној Гори, које је претходне године залочео велики комесар Ахмет Цевдет. Сви су мушкарци морали кулучити. Одређена сеоска домаћинства била су дужна да испеку по једну кречану, а Божо Никочевић из Добре Воде двије. Своју обавезу без приговора је извршио. Селим-бег га је похвалио и рекао:

- Штета што нијеси муслиман, могао би бити сеоски старјешина. Знам да тешко живиш и једва плаћаш харач. А твој стриц Сулејман Никочевић угледан је грађанин, прима државну плату. Зашто не би и ти прешао у ислам?

- Не знам, честити беже... - снебивао се Божо. - Не могу се на то лако одлучити.

- Ако се одлучиш, јави ми. Нећеш се покајати.

Читавим путем до куће Божо је размишљао шта да ради. Готово сви Добровођани прешли су у ислам, а и њему је мало требало па да промијени вјеру. Али, кад се приближио својој кући, комшија му је радосно довикнуо:

- Син! Родио ти се син!

Рођење сина дало му је снаге да издржи и очува вјеру својих предака. Дао му је очево име - Марко. Многи пријатељи и комшије дошли су на честитање. Дошао је и Рамо Дапчевић, јунак и мегданџија из Мркојевића. Одгурнуо је принесену чашу шурупа, говорећи:

- Има ли у кући ракије? Хоћу да наздравим по вашем обичају.

Божо му је пружио боцу извињавајући се:

- Опрости, ја мислио да не пијеш.

- Што да не, кад су и моји преци пили и вино и ракију!

Рамо је подигао боцу, пожелио дјетету дуг и срећан живот и попио неколико гутљаја ракије.

- Мислиш да Селим-бег не пије? - наставио је зајупрен у лицу. - Ради он све што смије и што је забрањено. Чујем да си му однио двије кречане, и то у Држак. Мало му је што је најбогатији у читавом приморју, него још пљачка осиромашени народ. Е, неће од мене добити ништа!

Поздравивши се са домаћином, Рамо се упутио кући Аса Дабезића, старог и угледног Мркојевића који је водио спискове за кулук. Нашао га је на њиви.

- О, Асо! - довикнуо му је прилазећи. - Реци Селим-бегу да од мене неће добити креч. Да је за државне потребе дао бих, али нећу да он мојим кречом дограђује своје сараје.

- Чекај, Рамо, немој да се свађаш са бегом, знаш какав је - посавјетовао га је Асо, али је Рамо одлучно поновио:

- Кажи му, да зна!

Сјутрадан кавази бануше пред Рамову кућу. Рекоше му да га Селим-бег зове на разговор, али он извади своју острогушу и потјера кавазе:

- Ајте откле сте дошли! Ако бег оће да ми нешто каже, нека дође сам.

Разјарио се бег што му Рамо тако дрско пркоси и одмах послао све своје кавазе са изричитом наредбом да му доведу Рама жива или мртва. Узалуд су се кавази мотали по Мркојевићима - Рамо их је посматрао с Горњих Пода.

Каваз Мустафа, да би избјегао бегову грдњу што није извршио задатак, вративши се рече:

- Ефендија, Рама никако нијесмо могли жива ухватити, па смо га убили.

Бег се сневесели.

- Нијесте требали убити таквог делију.

Мустафа се насмијеша.

- Шалим се, ефендија, нијесмо га убили, нити смо га могли ухватити.

Уто се с обале Вруће ријеке зачу дозив:

- О, Селим-беже!

Чувши глас, бег изиђе из сараја.

- Ко зове?

- Ја, Рамо Дапчевић. Рекоше ми да ме тражиш жива или мртва, па ево ме!

Збуњени и уплашени бег нареди стражарима да појуре и припуцају за њим, али он хитро умаче уз Лисињ.

Разболио се Селим-бег од жутице, пожутио као лимун, окопнио и ослабио. Послао је свог каваза по чувеног хоцу Карахасана који је живио у Подграду. Хоца је поручио да бег мора доћи к њему јер, како рече, амајлије имају исцјелитељску моћ само ако их припреми у специјалној одаји.

Стари хоца Карахасан, у црној свечаној одјећи и са великим ћулафом на глави, дочекивао је посјетиоце у полумрачној собици без прозора, освјетљеној треперавом свјетлошћу мале уљане лампе. У том тајанственом амбијенту побожни клијенти дрхтавим гласом су казивали хоци које су их невоље натјерале да траже његову помоћ. Пошто би их саслушао, хоца би театрално подигао руке ка небу, мрмљајући неке неразумљиве ријечи. Потом би написао нека арапска слова на цедуљу, хукнуо у њу три пута, пресавио је четвороструко и дао клијенту, савјетујући га да запис ушије у платно и стално га држи на прсима. У својој тајанственој одаји хоца је примио и онемоћалог Селим-бега, који је једва дојахао на коњу. Дао му је свој запис, а на растанку пријатељски га посавјетовао:

- Ако ти не помогне мој запис, даћу ти адресу једног школованог хећима у Скадру. Он ће ти послати неке лекове против жутице.

Селим-бегу је из Скадра стигао лијек, али се његово здравствено стање није поправило. Чуо је да од жутице успјешно лијечи Митро Васиљев из оближње Бартуле, па је по њега послао каваза.

По дворишти се зачуо топот коњских копита. Кроз прозор Митро је угледао каваза на коњу и поред њега још једног коња без јахача. Турчин му је рекао да је Селим-бег тешко болестан и да га зове к себи. Знајући од чега болује бег, Митро је узео само једну велику иглу и узјахао коња. У спаваћој соби лежао је бег и једва изговорио:

- Мајстор-Митро, дошао ми је крај.

- Није, беже, не дао Бог - сјео је Митро поред крвета.

- Пио сам љекове које ми је послао хећим из Скадра, и оца Карахасан дао ми је запис, па ништа није помогло.

- Жутицу не лијече ни хећими ни хоце. Ево, овим се лијечи - показао је Митро велику иглу.

- Зар хоћеш да ме убодеш? - уплаши се бег.

- Неће те много бољети. Отвори уста.

Испод горње усне Митро је нашао вену и пробо је иглом. Из вене је исцурила нека жута течност. Болеснику је препоручио да се храни бареном жућеницом и свјежом рибом прженом на чистом воску.

Кад га је Митро послјије неколико дана посјетио, Селим-бег га је весело дочекао:

- Оздравио сам! Велика ти хвала, мајстор-Митро. Хајде, сједи да заједно пијемо кафу. И кажи колико да ти платим.

- Никоме не узимам паре - рекао је Митро и сјео на миндерлук. Тако су се њих двојица спријатељили.

Често се Селим-бег одмарао у хладу разгранате смокве, поред његовог сараја у Држаку. Наредио је слуги да набере корпу смокава. Док се слуга пентрао по гранама, стражар с капије довео је неког посјетиоца у подераном одијелу. Он је затражио од Селим-бега новчану помоћ, јер нема чиме ни Бајрам прославити. А бег ће на то:

- Кад бих ја дијелио паре, постао бих и ја сиромах. Но, ти пођи ту, на Вељи мост, сачекај некога богаташа, изазови га да те удари или подере кошуљу, па ће бити вајде и за тебе и за мене.

Сиромах оде незадовољан.

Затим дође бегов пријатељ Ник-Преља, који је убио порез у Шестанима. Порезник је дао бегу прикупљени порез и пун мијех скорупа, као лични поклон господару. Слуга им је донио пун тањир смокава. Док су разговарали, Ник-Преља је педантно гулио смокве, а домаћин их је јео с кором. Кад су испразнили тањир, бег је пред гостом опазиио гомилу кора и подвикнуо:

- Што је то? Зар ти бацаш коре?

Ник-Преља му је објаснио да због прашине смокве треба гулити. Бег се одједном разгоропадиио:

- Значи, ти већи господин од мене! Е, то не може! Хајде, поједи све те коре!

- Аман, ефендија ...

- Поједи, кад кажем! -заповиједио је бег, сав црвен у лицу. Постиђени порезник појео је све коре, па увријеђен отишао.

Хафиз-бег је имао раскошне сараје у Сутомору и најбољу земљу у околини. Често је Селим-бега позивао на го-збе, на којима се по читав дан јело и пило.

Тако је било и оног дана када је њихов пир поремећен вијешћу да су у Спич стигла два сумњива Француза. Знајући какав је Селим-бег зулумћар, странци су пред њим дрхтали од страха. Одлично су се служили и турским и српским језиком, због чега је бег посумњао да су шпијуни. Дуго је прегледавао њихове пасоше, запиткивао их о свему и свачему, али није могао наћи неки ваљани разлог за хапшење. Ипак, одједном је одлучио:

- Ваше путне исправе нијесу у реду, па ћемо их задржати. А ви, ако нећете у затвор, одмах се губите одавде!

- Како ћемо без пасоша? - упитао је један од Француза.

- То је ваша брига!

- Жалићемо се нашем конзулу - рекао је Француз и затражио неко превозно средство до Скадра.

- Не мислите, ваљда, да ћу вам ставити на располагање фијакер! Сиктер! -подвикнуо је Селим-бег.

Французи су пјешке кренули према Скадру. Сјутрадан су, издераних ципела и веома изнурени, стигли у француски конзулат. Због њиховог малтретирања, француски конзул Виет жалио се скадарском намјеснику Абди-паши, који је одмах Селим-бега отпустио из службе.

Убрзо је Абди-паша премјештен у Цариград, а на његово мјесто дошао Дервиш-паша. Чим је Селим-бег за то чуо, с повећом кесом златника посјетио је новог скадарског

намјесника. Још истог дана Дервиш-паша је потписао декрет којим се Селим-бег поново поставља за барског мудира.

Француски конзул оштро је протестовао, али његови захтјеви нијесу уважени. Стога је он са свим особљем конзулата напустио Скадар, а француска влада упутила демарш Порти. Из Цариграда је наређено да Селим-бег мора напустити Бар, а Дервиш-паша Скадар. Касније се Селим-бег ипак вратио у Бар и наставио да терорише његове становнике.

Бјежећи од крвне освете, из Бајица код Цетиња у Бартулу се доселила шеснаесточлана породица Мартиновић. Само су двојица били одрасли мушкарци: Бошко и његов млађи брат Михаило, а остало су били жене и дјеца. Смјестили су се у штали Митра Васиљева. Гријући се уз огњиште, Бошко се изјадао, говорећи о ланцу убистава између њихове и комшинске породице, о осветама којима се није назирао крај. У тим међусобним разрачунавањима погинули су њихов отац и два стрица. Да би их осветио, Бошко је убио тројицу комшија послје чега у селу није смио остати ни он нити ико од његове породице. Причао је о бјекству и тешком животу у туђем свијету, без игде ичег, у сталном страху од осветника. У тијесној штали спавали су на слами. Најтеже је било обезбиједити храну за толико гладних уста.

Митро је обећао да ће им дати нешто хране и упозорио их:

- Чувајте се, јер Бар није далеко од Цетиња, а дуг крви се не заборавља.

- Знамо, али се од судбине не може побјећи - рекао је Бошко.

- Ипак, посавјетовао бих вас да се склоните у планинска села, гдје вам осветници не могу ући у траг. А овдје, у близини града, не може се сакрити тако бројна породица. Подијелите се у двије групе, нека једна оде у Доње Микулиће а друга на Горња Пода. Тамо ће вас прихватити моји пријатељи и помоћи вам да се смјестите и нађете кав посао.

- Паметно човјек каже - на то ће Михаило. - Ја ћу са женом и дјецом одмах отићи у Микулиће.

Тако је и урадио. Да би избјегао крвну освету, прихватио је ислам и промијенио презиме. Његови потомци су Мујићи.

А Бошко је за неколико дана одложио одлазак на Горња Пода. Једне ноћи дошли су осветници и поклати сву његову породицу. Једино нијесу примијетили колијевку у којој је спавало мушко дијете. То дијете узела је и отхранила једна шестанска породица из Бартуле. Његови потомци су Мартиновићи, католици из Бартуле.

Још много је црногорских породица због дуга крви пребјегло у турски Бар. Једно од најбројнијих је братство Дапчевића из Катунске нахије, настањено у Мркојевићима. Из Цуца су стигла у Микулиће три брата: Андро, Перо и Нико. Потомци најстаријег брата Андра су Андровићи (чуvari крста кнеза Владимира), од Пера су Перочевићи (касније прешли у ислам), а од Ника су Никезићи, једна од ријетких православних породица настањених у муслиманском граду Бару.

Из Бјелопавлића су се три брата Бошковића доселила у Добру Воду. Суочени са ригорозним турским законима, по којима су немуслиманске породице плаћале харач, два брата су прешла у ислам док је трећи задржао своју вјеру. Једини син тог православног Бошковића, Петар, дао је 1860. године пет ћеса злата за градњу Цркве св. Николе у Подграду. Био је стасити делија и најбољи стријелац у том крају. Његов куршум непогрјешиво је погађао мету. Имао је сина јединца, Николу. Десетогодишњи дјечак помагао му је у обрађивању имања. Али, породичну срећу прекинула је трагедија. Једном се у предвечерје Петар враћао из града. На домаку куће, у шумарку поред пута, угледао је неко чудно створење, огрнуто кожухом, које је скакутало и вриштало. Мислећи да је то звијер или некаква утвара, Петар је извадио револвер и опалио. Чудно створење пало је у грмље. Кад је стигао кући, Петар је упитао жену:

- Гдје је Никола?

- Мало прије је пошао пред тобом, рече да ће да те уплаши - одговорила је жена.

- Значи, њега сам убио! - схватио је Петар, похитао на оно мјесто и нашао мртваг сина.

Старост је дочекао без иког свог. Служио га је неки младић коме је завјештао читаво своје имање.

Године 1864. Селим-бег је постављен за забита барског, што је био највиши положај у том ајанлуку. Дуго је био на челу друштвеног живота Бара, обједињујући у себи све функције: административну, судску и политичку. Све је било у његовим рукама. Није признавао над собом никакву власт. Турски чиновници су му повлађивали због његовог богатства, више пута су други бегови због његове тираније дизали на њега оружану побуну. А он се затварао у свој дворцац, као у тврђаву, бранећи се са својих четрдесет каваза и слао гласника сусједним Албанцима, тражећи помоћ. Они су се одазивали и одмах долазили у Бар, а побуњеници су бјежали, спашавајући се како је ко могао. Само су једном Барани покушали да убију свог тирјанина, али атентат није успио јер је био врло подозрив.

Селим бег је био најбогатији земљопосједник на приморју. Његова имања обрађивали су многобројни кметови и слуге. Био је један од најефикаснијих харачлија. Његов затвор (чувена Селимовица) био је пун затвореника који нијесу могли плаћати порез. Народ се бунио против његових намета и тражио заштиту султана.

- Ја сам ваш султан! - зорно је узвикивао.

Но, једном су га Барани свргли са власти и протјерали из града. Три мјесеца боравио је у Кастел Ластви, чекајући одлуку султана.

Захваљујући дукатима, Селим-бег је поново заузео положај забита, па је и даље био страх и трепет становништва Бара.

Почетком сваке године слао је у Цариград повећу суму новца. Ако не би прикупио довољно златника, продао би неко од својих многобројних имања. Тако је одлучио да прода двије ливаде у Челуги. Послао је слугу по видовитог Митра Васиљева, претпостављајући да би он могао бити купац. Слуга је поздравио Митра и заустрио да каже због чега је дошао, али овај га је преухитрио:

- Фале бегу паре, а?

- Не знам ја ништа, мајстор-Митро - скупио је слуга рамена. -Зове те бег да дођеш код њега.

Митро је узео 13 ћеса злата (130 наполеона) и дошао у Држак. Бег га је дочекао пред својим сарајем и почео да говори:

- Позвао сам те...

- Знам - прекинуо га је Митро. - Хоћеш да продаш оне ливаде у Челуги.

- Хм! Казао ти онај пензевек! - ражестио се бег.

- Није ми ништа казао, али ја знам.

- Ти знаш? - сумњичаво је бег завртио главом, - А можеш ли погодити за коју цијену?

Митро је извадио тринаест ћеса злата, на шта је запањени бег узвикнуо:

- Дина ми, тачно толико! Е, сад видим да ти заиста имаш и неке везе са шејтаном.

Селим-бег је увијек држао по неколико жена и стално попуњавао харем новим. Да би отимао туђе жене, хватао је мужа, који је имао лијепу жену, стављао га у тамницу крај своје куће, и држао га затвореног све дотле док му не би дошла жена. Хватао је удате жене и дјевојке с улице чим би му запеле за око. Посебно је волио Циганке и ни једна се није удавала прије него што би провела код њега неко вријеме. Добављао је себи жене и из далека, из Цариграда.

Повремено је ишао у лов, у пратњи много слугу и познаника, међу којима су били посјетиоци из Скадра и Улциња. У његовом двору на обали мора сви су се предавали оргија-

ма. Када је са својом пратњом пролазио преко поља, све младе жене су се скривале, а дјевојке уопште нијесу смјеле излазити из својих кућа. Идући на коњима са својим гостима, показивао им је своја имања. Одмах за њим ишао је његов вјерни слуга Хасан, увијек спреман на услугу: да дода жар, или малу ловачку пушку, напуни лулу, пружи чутурицу с мастиком и томе слично. А позади неколико пратилаца на коњима с пушкама преко рамена и ножевима за појасом. Испред су Цигани и Циганке, који трчећи играју и пјевају, уз музику зурле и звуке даире.

Док су пролазили преко поља, за трен је све опустјело. Једино није успјела да се сакрије једна млада жена са старом свекрвом, које су везивале снопове жита. Кад их је Селим-бег опазио, дао је сигнал главном слуги Хасану, који је с неколико пратилаца скренуо према женама. Зачас су ухватили младу жену и посадили је на седло, уз једног коњаника. Не обраћајући пажњу на стравичне вапаје жртве, коњаник је појурио у правцу Селим-бегове куле крај мора. Отета жена недавно се удала, а о њеној љепоти причало се још док је била дјевојка. Селим-бег је с гостима ушао у своју кулу коју су окружиле наоружане слуге. Почела је оргија. Док су гости пили мастику, Селим-бег се у сусједној соби задовољавао са младом женом. Око поноћи бег се вратио кући, а неки његови рођаци остали су да доврше оргију. Пред зору избацили су жену напоље. Лутала је суманута неколико дана, не усуђујући се да пође кући. Довели су је у родну кућу, али јој се свијест није враћала. Умрла је, па је Селим-бег позван у Скадар на одговорност. Одатле су га послали у Цариград. Морао је дати знатан откуп, па се опет вратио на исти положај.

У пола ноћи, док је напољу падала киша, неко залупа на врата Митра Васиљева. Навикао да га људи позивају у свако доба дана и ноћи, Митро је устао из кревета и увео у кућу неког младића из Мркојевића. Младић рече да му је брат тешко болестан, па га моли да му помогне. Претпостављао

је Митро да ће узалуд поћи, али није могао одбити људе који су вјеровали у његову чудесну моћ. Огрнуо је кишну кабаницу са капуљачом, узјао другог коња којег је младић повео са собом и кренуо за Мркојевиће. Читав сат клацкали су по киши. Кад су стигли близу младићеве куће, чули су лелекање. Митру није преостало ништа осим да породици изјави саучешће. Укућани, рођаци и комшије припремили су мртваца за укуп. На Митра нико није обраћао пажњу, те он непримјетно изиђе напоље и пјешке се упуту кући.

Киша је престала, било је хладно и потпуно мрачно. Стога је Митро залутао сеоским путевцима. Једва је пронашао главни пут, а онда је већ било лакше. Идући кроз Добру Воду, зачуо је пискутав глас, као да завија ухваћена звјерчица. На путу пред собом угледао је некакав тамни замотуљак из кога је допирао дјечји плач. Обузет страхом, неодлучно је пришао замотуљку и пружио руку да га одгрне. У том тренутку иза грма покрај пута искрсну неки човек. Митро се још више уплаши и хтједе узмаћи, али га заустави глас непознатог:

- Пријатељу, прими кумство!

Митро се рукова с човјеком чије лице у мраку није могао познати. Човјек објасни да му је досад умрло двоје дјете по рођењу па је послушао стару мајку да сљедеће новорођенче изнесе на пут и први намјерник да му буде кум. Преклињао је Митра да не одбије кумство, јер би то дјетету донијело несрећу.

- А који си ти? - упита Митро.

- Смаил Дабезић.

- Прихватам кумство, Смаиле, и то ми је част. Ја сам Митро Васиљев.

- О, каква случајност! Ти си ме спасио од змијског уједа, а сада постадосмо кумови. Бољег кума никад не бих пожеллио.

Смаил узне замотуљак с прозоблим дјететом и однесе га у своју кућу, а Митро за њим. Поустајаше сви укућани,

па и стари Асо. Почастише кума сиром и шољом млијека. Објаснише му да је његово право да дјетету надјене било које име. Смаил је стрепио да му не да неко православно име. Но, куму то није било ни на крај памети.

- Нека се зове као и његов ђед Асан - рече Митро, стављајући на дијете златник. - И нека буде честит и храбар као ђед!

Старца гануше ове ријечи и он приђе да се пољуби с кумом.

Зора се поче помаљати иза врха Лисиња, Митро се поздрави са кумовима и упути се кући.

На упражњено мјесто мудира постављен је Босанац Мехмед Куленовић. Нови командант града брзо је постао омиљен у народу, мада је Селим-бегу сметала његова проблематична прошлост. Наиме Мехмед је раније био хришћанин, замјерио се турским властима и доспио на робију. Када је Омер-паша Латас службено обилазио тврђаву Силистрију, међу заточеницима у оковима нашао је Куленовића, који је на њега оставио добар утисак. Стога му је паша пружио могућност да стекне слободу уколико прихвати два услова: да пређе у ислам и да се ожени једном од његових жена. Робијаш је на то пристао и убрзо добио службу у Бару. Постављење на високи положај барског мудира човјека који је лијепо говорио српски језик требало је да омогући спровођење помирљиве политике са Црногорцима.

Једне вјетровите ноћи у јануару 1873. један брод се насукао на рт Волујице. То је био повод да Аустро-Угарска поново захтијева од Порте да се на том мјесту постави свјетионик. Порта је барским властима наредила да подигну свјетионик. Селим-бег је послао једног општинског службеника у Трст да набави фењер, а зидарима је наредио да на рту Волујице изграде кулу. Најзад, кула је подигнута и набављен фењер, само је још требало наћи свјетионичара, који ће горивом снабдијевати фењер, увече га палити а ујутро гасити. На то радно мјесто претендовао је Лука

Трцета, рибар чија се кућа налазила на самом пристаништу, близу свјетионика. Стијепо Калица, имућни земљопосједник из Шушања, пошао је код свог пријатеља Селим-бега, тутнуо му у џеп кесу златника и тако је Стијепов син, Петар Калица, постао први свјетионичар на Волујици.

Свечано пуштање у рад свјетионика обављено је у љето 1873. године. Ноћу је испрекидана свјетлост на кљуну Волујице опомињала бродаре на опасност од стијена. Фењер је исправно и редовно радио све до једне ноћи, када је примијећено да не свјетлуца, а то је стигло и до Селим-бегових ушију. Стијепо је морао још једном посјетити барског поглавара да би оправдао сина који, наводно због болести није упалио фењер. А кад се вратио кући, строго је подвикнуо сину:

- Пази, Петре, што радиш! Са друштвом можеш пити ујутро, али пред ноћ мораш бити тријезан. Чувај службу, јер сам за њу платио доста пара.

Са Бискупије зачули су се звуци зурле и накарада. Митро се досјетио: то је почетак седмодневног народног весела пред одлазак трговачког каравана за албанске и македонске крајеве. Караван је односио углавном уље и житарице, а доносио свилене и памучне тканине, конач за ткање, техничку и другу робу. Иако блокиран с једне стране црногорском и аустроугарском територијом, а с друге знатно већим трговачким центром Скадром, Бар ипак није сасвим запоставио трговину на велико. Промет караванима био је у опадању, али се традиција и даље одржавала.

Барски трговац Мато Ђокић поријеклом је из породице Јунковић (Јунки), којима је српска краљица Јелена Анжујска (1225-1314), жена краља Уроша I, додијелила титулу "Трофа од Крајине" или "Трофа од Ливара", како се у изворима помиње титула. Према предању, краљица Јелена, путујући из Скадра према Бару 1290. године, свратила је у село Ливари код неког Јункија, којем је због многих врлина подарила племићку титулу и то потврдила повељом.

Крајем турске владавине Јунковићи су промијенили презиме у Ђокић и преселили се у Бар. У својој трговачкој радњи Мато Ђокић је продавао животне намирнице и техничку робу. Из његове радње узимао је робу и забит барски, Селим-бег, али није журио с плаћањем. Дуг је нарастао, а Мато се није усуђивао да тражи паре. Послије двије-три године написао је рачун и послао га бегу. Овај се наљутио и наредио кавазима да му доведу трговца.

- А, прашче од прасца, ти не чекаш да ти ја платим кад ја хоћу! Хоћеш када је теби драго, је ли? Удрите! - заповиједио је Селим-бег.

Кавазима су оборили Мата, скинули му кондуре, те му по табанима ударили стотину дегенка. Цигани су га оне-свијешћеног однијели кући. Дуго је Мато боловао. Сви су му нокти са ножних прстију отпали. Аустријски конзул је о томе послао извјештај у Беч, а као доказ приложио је отпале Матове нокте као корпус деликти тиранисања хришћанског народа од турских власти.

Селим-бегово имање доносило је приход од једне трећине дохотка читавог Бара. Имао је велику жељу за стицање богатства. На све могуће начине тлачио је своје поданике како би их натјерао да му будзашто продају земљу. Тако су сиротињска имања прелазила у његове руке. Једном му се указала прилика да присвоји имање неког католика, који је оставио незбринуту сирочад и много дугова. Међутим, католичка општина је исплатила дугове те сирочади, а за њиховог старатеља одређен је Матов син, Филип Ђокић. Упркос томе, Селим-бег је присвојио то имање. Филип је покушао да заштити ту сирочад. Отишао је код Селим-бега и оштро протествовао. Пошто бег није подносио да му неко пркоси, наредио је кавазима да га крвнички изударају. Од тих батина Филип је једва преживио и дуго се опорављао.

Да би се што боље осигурао од непријатеља, Селим-бег је око свог сараја подигао висок зид. Кад му је понестало пара за грађење зида, позвао је Шушађане, католике, и

наредио им да му донесу главу црногорску или 5.000 гроша. Сеоски старјешина Стијепо Калица вратио се у Шушањ и упитао понаособ сваког сељака:

- Колико би дао да не погинеш од Црногораца?

Свако је радије дао новац него ратовао са Црногорцима. Тако су прикупили пет хиљада гроша, а бег их је похвалио како су паметно учинили.

До поновног сукоба између Селим-бега и Барана дошло је око неке ситнице. Једног пазарног дана бегови кавазима хтјели су да отму опанке Србину Нику Чапици. У отимању око опанака опанчар се потукао с њима и добио дебљи крај. Такво понашање кавазима Миридита и раније је изазивало негодовање Барана, а због претученог опанчара сви су се озлоједили. Захтијевали су од Селим-бега да у року 24 сата отпусти све Миридите, а ако то не уради, запријетили су да ће им се осветити за њихово тиранисање народа. Селим бег им је лукаво одговорио да ће испунити њихов захтјев, али да му оставе мало више времена. Он је одмах позвао Мркојевиће да дођу к њему због наводне опасности од напада Аустрије. Када су добро наоружани Мркојевићи дошли, бег их је задржао у свом сарају, а Баранима поручио да неће отпустити Миридите. Огорчени Барани напали су његов сарај и наишли на жесток отпор Мркојевића. Пушкарање је трајало два дана, све док није дошао изасланик скадарског паше и раздвојио их. Опет су се Барани жалити султани, који је Селим-бега по казни премјестио у Улцињ, а на његово мјесто поставио новог забита. Прије него што је из Цариграда стигао нови забит, Бар су напали Црногорци.

Рођење Илије Станишића није забиљежено ни у црквеним ни у општинским матичним књигама. У то вријеме Бар је био забачени и веома заостали кутак Турске Царевине. Илијин родни Спич имао је неку врсту локалне самоуправе, своју заставу са карактеристичним ознакама: крст и сабља изнад полумјесеца. За то су Спичани плаћали посебан порез, такозвани спахилук.

Растао је Илија уз дједа и мајку, док му је отац ишао по свијету за зарадом. Од оца није стизала никаква помоћ, те им је крава била једина хранитељка.

Кад је имао шест година, малишан је од дједа добио прву лекцију из родољубља:

- Чуј, синко! Ми смо Црногорци, а живимо у турској држави. Тамо, иза оних планина, налази се наша домовина Црна Гора.

Старац се за тренутак замислио, па сјетно наставио:

- Још као дјечак желио сам да се придружим црногорским четама у борби против Турака. Сањао сам да за храброст добијем медаљу лично од господара Црне Горе. Та моја жеља била је толико неодољива да сам једном отишао од куће према Црној Гори. Отац ме је сустигао на самој граници, ошамарио ме и вратио кући.

И мали Илија прижељкивао је да види Црногорце, али први сусрет с њима дубоко га је разочарао. Било је то 19. марта 1851 када је око 500 Црмничана напало Спич. Тада су убили једног Спичанина и одвели тридесетак грла стоке, међу којима и ону Илијину хранитељку.

Тек што се замомчио, као и многи други мушкарци из његовог краја, Илија је отишао у печалбу. Неко вријеме радио је као минер у каменолому, што ће му бити веома корисно у одсудном тренутку његовог живота.

Чим је чуо за Херцеговачки устанак 1875. придружио се војводи Пеку Павловићу и прославио се као један од његових најхрабријих устаника. Сљедеће године, када је Црна Гора заратила са Турском, вратио се у Спич, предосјећајући да би могао бити од користи свом завичају. Код куће је нашао мајку и болесног дједа. Лежећи, старац је дрхтавом руком загрлио унука и узбуђено рекао:

- Јеси ли чуо да је ослобођен Никшић?

Наравно, Илија је то знао и нестрпљиво очекивао да Црногорци крену према Бару.

Већ сјутрадан у зору, зурећи полузатвореним очима у чађаве греде изнад себе, старац је зачуо потмули пуцањ.

- Чујете ли? То су црногорски топови! - живнуо је и с напором се придигао. - Да, да! Долазе овамо!

Илија устаде и ужурбано се стаде спремати.

- Куда ћеш, сине? - брижно га упита мајка.

- Да се придружим нашим - рече Илија, на брзину једући парче хљеба и сланине.

- Причекај, не истрчавај се, опасно је - савјетовала га је мајка. А дјед га је подстицао:

- Само напријед, синко! Ти си већ искусан ратник и моји савјети нијесу ти потребни. Ех, кад бих имао здравља и снаге, пошао бих и ја с тобом. Све до недавно надао сам се да ћу с пушком притећи у помоћ Црногорцима кад нападну Бар. Али моја свијећа је догорјела. Иди, синко, бори се за себе и за мене. Са срећом! - благословио га је старац на растанку.

Забринута мајка пратила га је погледом све док није замакао иза брда.

У рату 1876. године књаз Никола имао је намјеру да прво ослободи Херцеговину. Послије ослобођења Никшића, војска је наставила напредовање према сјеверу. Међутим, аустријски посланик Темел упозорио је младог кнеза да његова држава претендује на Босну и Херцеговину и да би даље борбе у том правцу биле узалудне. Очекивало се да ће сљедећа мета Црногораца бити Подгорица. Но књаз је одлучио да војском крене на Бар. Плашећи се да му страна дипломатија не осујети намјере, своје ратне планове повјерио је најближим сарадницима, Петру Вукотићу и Илији Пламенцу. Војска је ноћу непримјетно стигла до Вирпазара и у зору напала утврђења на Суторману. Изненађени турски граничари, нашавши се под ударом црногорске артиљерије, побјегли су низ планину. Међу барским Турцима настала је пометња. Сви су се на брзину склонили иза дебелих градских бедема. Црногорци су намјестили топове на

Крцу и почели бомбардовати град. По слабом дјејству артиљеријских граната, књаз Никола је закључио да ће барску тврђаву бити веома тешко освојити.

Видећи у Барском пољу велику црногорску војску, уплашени турски војници из тврђаве на Волујици онеспособили су топове и побјегли обалом према Улцињу. Без праве борбе пала су и утврђења на Хају и Нехају. Тако је сва обала од аустријске границе до Улциња била у црногорским рукама.

Селим-бег се тог 13. новембра 1877. затекао у Улцињу кад је обавијештен да Црногорци нападају преко Сутормана. Са 500 Улцињана он је одмах дотрчао у утврђени Бар. У помоћ им је стигло још 300 Скадрана које је предводио Шабан-бег Бушатлија. У то вријеме Бар је имао шест хиљада становника, али са појачањима из Улциња, Скадра и Мркојевића, међу бедамима се нашло око осам хиљада житеља. Жене и дјеца су смјештени у склоништима. Улице су биле пуне стоке, која је на брзину утјерана у град.

Топови су непрестано грували према опсједнутом граду, рушећи и палећи куће. Турски артиљерци са бедема узвраћали су им истом мјером.

Два добра пријатеља, Илија Станишић и Митро Васиљев, заједно су пришли команданту црногорске војске, војводи Машу Врбици и јавили се као добровољци. Митро се представио као народни љекар па га је командант упутио у војну болницу. Илија је рекао да је као учесник Херцеговачког устанка руковао топом, због чега је одмах постављен за команданта артиљеријске посаде на Волујици. У тој тврђави затечено је пет гломазних старих топова, заливених растопљеним оловом. Као вјешт минер, Илија је експлозивом очистио топовске цијеви и оспособио их за дјејство.

Књаз Никола се са црногорским главарима упутио у ослобођени Пристан. Жељни мора, сви су се нашли на његовој обали. Загазили су у плићак, неки су се умиле а неки и попили слану воду. У том заносу, пјевајући и пуцајући,

попели су се на Волујицу и ушли у тврђаву. Њихов долазак Илија и остали артиљерци дочекали су топовским пуцњима. Књаз је Илији дао велики поморски дурбин да би лакше распознавао заставе на бродовима који буду прилазили. Затим се са пратњом спустио на Пристан и отпочинуо у кули Селим-бега Барског.

Сваког дана су из Улциња долазиле оклопњаче и топовским гранатама обасипале тврђаву на Волујици. Црногорски тобције узвраћали су палбом, не уклањајући се од граната које су се око њих распрскавале. Најтеже је било 1. децембра када су дошле три турске оклопњаче и гранатама осуле Вилујицу која се није могла видјети од густог дима. Црногорска посада непрекидно је гађала бродове. Илија је нанишанио оклопњачу која се примакла до обале, али овлажени фитиљ на топу није се могао упалити. У очајању, шакама је зграбио прегршт жара и бацио га на фитиљ. Топ је грунуо а граната погодила димњак оклопњаче. Сагорјелим прстима није више могао руковати топовима. Превијајући се од болова, наставио је да командује својој посади. Када је пред ноћ престао артиљерјски двобој, у тврђави на Волујици остала су два мртва црногорска војника и 14 рањених. Књаз Никола је дошао у тврђаву да похвали и награди јунаке, а тобцијском командиру Илији Станишићу уручио је високо признање - Крст св. Ђорђа и унаприједио га у чин капетана.

Тога дана било је доста посла за црногорску војну болницу, па и за Митра Васиљева. Превијао је рањенике и помагао им да сиђу низ Волујицу. А сљедећег дана превио је и једног рањеног војника из Бјелопавлићког батаљона. Тај несрећник прао је ноге у мору управо кад је турска оклопњача пролазила поред обале да види има ли црногорске војске ушанчене у пристаништу. Као осе из осињака, вириле су главе турских војника и топова окренутим ка обали. Видећи оклопњачу сасвим близу, Бјелопавлић је опалио из револвера на њу. Турци су му узвратили плотуном из пушака и размрסקали му ногу. Истог трена Црногорци су из

шанчева запуцали на пловећу тврђаву, која је полако заплвила ка пучини.

- Што ти је требало да пуцаш на оклопњачу? - упита Митро, завијајући му рану.

- Е, зла памет - уздахну преблиједјели Бјелопавлић. Топови су непрестано грували према опсједнутом граду, рушећи и палећи куће.

Други дио црногорске војске, под командом војводе Илије Пламенца, кренуо је према Шестанима и Крајини. Албански живаљ у том крају дочекивао је Црногорце са неповјерењем и страхом. Становништво је упозорено да војска неће ништа учинити оном ко се нађе код своје куће без пушке. Међутим, у Доброј Води, из куће Вуковића, запуцале су пушке. Погинула су два црногорска војника, а у жестоком окршају у тој кући су убијени Мујо Вуковић и његов шура Кацила, који је живио у граду. Војска је заплијенила сву стоку Вуковића и запалила им кућу. Пушкарање и црни дим изнад згаришта изазвали су велику панику међу Добровођанима и Мркојевићима. Пронио се глас да Црногорци све пред собом пљачкају, пале и убијају. Стога је већина становника тога краја пребјегла према Улцињу. Њима је војска одузимала стоку и палила куће, а они који су остали код својих домова остављени су на миру.

Мркојевићи који су побјегли пред војском, послије неколико дана потуцања до Бојане и преко ње, почели су се враћати у своје домове. Свима њима враћена је заплијењена стока, а сами су на згариштима подизали нове куће.

Дошавши кући, Митро Васиљев сrete у свом дворишту старог Аса Дабезића.

- Побјегао си, а? - прекори га Митро.

- Ето, учиних глупост - постиђено рече Асо. - Уплашише ме неке комшије. Рекоше: Црногорци све пред собом пале и убијају! Повјерових да нас чека зло, па са породицом побјегох. Два дана сам се с породицом мотао до Улциња без хљеба и крова над главом. Вратих се у село, кад тамо кућа из-

горјела, а од стоке ни трага.

- Па што сад?

- Рекоше да ће нам вратити стоку ако имамо поуздана свједока који ће казати колико смо грла имали.

- Добро, посвједочићу - пристао је Митро.

Обојица су на брзину ручали, па отишли у Барско Поље гдје је сакупљана сва заплијењена стока. Захваљујући Митровом свједочењу, Асо је добио 25 оваца и двије краве, колико је и раније имао.

Топови су даноноћно грували према граду, обавијеном густим димом. Мирис спаљеног барута допирао је до Пристана. У току двомјесечне опсаде града, од топовских граната погинуло је много турских војника, а није било могућности да се закопају како треба. Од тих лешина и побјене стоке ширио се неиздржив смрад. Турцима је онемогућено снабдијевање водом, али су се и даље чврсто држали. Наду су им уливали турски ратни бродови који су свакодневно бомбардовали тврђаву на Волујици. Једном су чули седам узастопних топовских пуцњева, што су протумачили да ће им за седам дана стићи помоћ из Цариграда. А помоћ никако није стизала. Селим-бег је тешко доживљавао страдање свог народа, па је предложио да град предају Црногорцима. С тим се није сложио војни заповједник Ибрахим-бег, коме то није дозвољавала војничка част. Послије неколико дана и он је попустио, спреман да се преда, али се тада успротивио Шабан-бег Бушатлија, коме је ишло у рачун да се Црногорци што дуже задрже код Бара, како би што касније ударили на његов Скадар.

Аустроугарски конзул Станислав Нетовић није сједио скрштених руку. У конзулату је држао отворену књигу за упис муслимана и католика који су жељели да се ставе под заштиту Аустро-Угарске. Покушао је да посредује између Турака у граду и скадарског паше, али су његова писма хватале црногорске страже. Да би уклонили конзула, Црногорци су намјестили два топа изнад самог конзулата и

тима привукли турске гранате на тај положај. Најзад, конзул се са својим штићеницима укрцао на аустријски брод и отпловио за Корчулу.

Послије двомјесечне опсаде, пошто су турски главари изгубили сваку наду да ће им стићи помоћ, предали су Бар 9. јануара 1878. Из порушеног града изишли су да потпишу предају: заповједник турске војске Ибрахим-бег, Селим-бег, Шабан-бег и још неколико главара. У штабу војводе Маша Врбице, смјештеном у бискупској кући у Гретви, књаз је чекао турске главаре. Прилазећи књазу, Селим-бег му је учинио теменаду, то јест, поздравио га је по турском обичају и рекао му:

- Срећан ти град био, Господару!

- И теби образ, беже, пред султаном и народом, е си га јуначки бранио! - одговорио му је књаз.

Књазу је пришао војни командант Ибрахим-бег, откачио с појаса своју сабљу и предао му је. Књаз му је одмах вратио сабљу, говорећи:

- Иако град нијеси одбранио, сачувао си војничку част. Таквоме јунаку припада сабља.

Ибрахим-бег је узео сабљу, сјео на столицу и горко заплакао.

Потписивањем безусловне капитулације, Бар је послвије 435 дана поново постао црногорски град. Уз топовске салве, књаз и његова пратња ушли су кроз широм отворену капију. На Лонци је свирала војна музика. И док су се побједници веселили, заробљеници су били у веома биједном стању. Скадрани, Улцињани и Мркојевићи, који су барским Турцима дошли у помоћ, пуштени су да иду својим кућама. На Селим-бегу је било исцијепано одијело, прљава кошуља и џемпер. Непрестано је завлачио прсте око врата и њедара, чешући се. Био је то старац с отромбољеним, натеченим лицем, избразданим плавичасто-црвеним капиларима, с великим стомаком и израженом астмом. Књаз Никола га је тјешио:

- Жао ми је, беже, твога сараја, те не можеш сада у њему починути. Да сам га мога сачувати, бих ти га сачувао, главе ми. Што ћеш, беже? Рат је такав. Ма што год ти треба, мени се јави.

Селим-бег му је захвалио и поносит изишао. Прва брига му је била да се негдје умије и преобуче. Ту, у Гретви, живјели су већином католици. Код кога од њих да пође? Упутио се кући Мата Ћокића, имућног трговца у подмаклим годинама. Морао је знати да је у тој кући непожељан, јер је батинама задужио и Мата и његовог сина Филипа.

Видећи пред улазом мучитеља свог сина и мужа, Матова жена је вриснула и залупила врата, Али Мато ју је умирио и пустио бега да уђе у кућу. Он га је примио с пуно уважавања. Селим-бегу је то годило, па му је заповиједао:

- Донеси ми, Мато, воде да се умијем!

- Одмах, бег.

- Донеси ми, Мато, лијепу кошуљу и чисту преобуку!

- Одмах, бег.

Ту се Селим-бег гостио четири дана. А онда је, без поздрава, отишао у Заљево, гдје су се на својим читлуцима настанили многи мухамеданци из порушеног града. Неко вријеме боравио је на свом читлуку, а онда је аустријским бродом отпутовао на Корчулу. Послије два мјесеца вратио се у Бар и настанио се на свом читлуку у Заљеву.

Ту му се придружио његов одани слуга Алил Ћатовић, коме је наредио да му што прије доведе његову жену Черкескињу, која није била лијепа, али је он гајио према њој посебну љубав.

Капетан Илија Станишић дочекао је слободу са три изгорјела прста. Похитао је кући да радост подијели са дједом и мајком. Понио је и свој орден да њиме обрадује деда. На прагу куће дочекала га је мајка.

- Добродошао, сине! А што ти је везана рука?

- Ништа, мајко, рана ће брзо зарастати - одговорио је Илија.

- А како је дјед?

- Чуо је он за твоја јунаштва и желио да види орден, али није дочекао. Јуче смо га сахранили.

Очврслоратнику искрала се суза. Пошао је на гробље и свој орден положио на дједову надгробну плочу.

- Ево, дјече - тихо је казао - то је наш заједнички орден.

Илија Станишић је за ратне заслуге добио велико имање Камбера Карађузовића, који се са породицом одселио у Драч. Оженио се и почео обрађивати земљу. Са згрченим прстима није му било лако орати и копати.

У прољеће 1878. књаз Никола је посетио Бар, први пут после ослобођења града. Народ је у великом броју дошао да види и поздрави господара. Црногораца је било знатно више него раније јер су се за кратко вријеме доселили многи Кучи, Црмничани, Пипери и други. За ову свечану прилику обукли су црногорска одијела и натакли црногорске капе. Фесова је било више. Књаз је прошао кроз Пјаци између два реда Барана. Понегдје се устављао и разговарао, па ишао даље. Његову пажњу привукао је стасит Црногорац, који је пред собом с обје руке придржавао десетогодишњег дјечака.

- Који си ти? - зауставио се код њега књаз.

- Ја сам Ристо Дамјановић, овдашњи пекар.

- Кога имаш од породице?

- Само овог сина. Остао сам без жене. Но, лако ћу ја себи наћи жену, али дјетету не могу наћи мајку.

- За колико си, Ристо, рад што је Црна Гора ослободила Бар?

- За главу овог мог сина јединца!

Књаз је из џепа извадио капетанску значку и прикачио је на Ристово ново црногорско одијело. Уз то, поставио га је за управника града. Тако је Ристо напустио породичну пекарску традицију. Његова дужност била је да чува порушени град од свакојаким пљачкаша и трагача за благом, које су Турци закопали у току опсаде града.

Књаз се затим упутио према Мркојевићима. Док је пролазио кроз Заљево, рекли су му да ту живи Селим-бег. Наредио је да сврате к њему. Селим-бег се управо гријао поред распламсале ватре. Свој дрвени треножац са јагњећом кожом уступио је госту, па сјео на отоман, с друге стране огњишта. После је уобичајених питања о здрављу, бег је са срџбом у гласу приговорио књазу:

- Очекивао сам да ћеш ме поставити за општинског начелника, а ти ме, господару, потпуно заборавио!

- Зар ти није било доста господарења Баром? - рекао је књаз и додао: - Нијесам те ја заборавио, прије неки дан послао сам ти новац, и твом сину, Али-бегу, послао сам у Скадар нешто пара.

Селим-бег се намрштио, није му било мило да му ико помене малоумног сина. Наредио је слуги Алилу да госте почаста поморацама и мандаринама.

Књаз је с пратњом наставио пут према Мркојевићима. Том муслиманском крају долазак Црногораца донио је доста невоље. После је мукотрпног потуцања у збјегу до Бојане и преко ње, сви Мркојевићи су се вратили на своја огњишта. Враћена им је стока, а изгорјеле куће морали су сами обновити. Стога је њихов први сусрет са књазом Николом протекао у мучној атмосфери.

На путу кроз Добру Воду књаза је зауставио рјечити Смаил Дабезић.

- Господару, добро дошао у наш крај! Волио бих да свратиш код мене.

У жељи да изглади односе са Мркојевићима, књаз је прихватио његов позив. Сви су скренули од главног пута према Смаиловом имању. Пред изгорјелом кућом, по гредама припремљеним за градњу, посједали су књаз са пратњом и неколико комшија. Док су се гости служили млијеком, сиром и воћем, књаз је водио главну ријеч, а саговорници су му били Смаил и његов отац Асо. При одласку, књаз је Смаилу поклатио револвер.

У Печурицама окупили су се готово сви Мркојевићи, осим жена, мада се оне нијесу криле као остале муслиманке. Књаз је присутне поздравио и у кратком говору подсетио на њихово словенско поријекло и позвао их да у новој држави сложено живе са црногорском браћом.

Требало је изабрати племенског капетана. Сви су очекивали да ће то бити Божо Никчевић, угледан старац и један од ријетких православаца у Мркојевићима. Књаз му се обратио питањем:

- Божо, за колико си рад што смо ослободили овај ваш крај?

Божо није умио да се родољубљем буса у прса, па је на неочекивано питање збуњено и брзоплето одговорио:

- Па... рад сам... рад сам за пар добрих волова.

За сиромашну рају, која је једва издржавала дуготрајно ропство, пар волова представљао је велико богатство. Но, књаз је очекивао много више. Потом је питао једног од најугледнијих Мркојевића, Алила Каплановића:

- А тебе, Алиле, је ли мило што смо дошли?

- Господару, - спремно му је овај одговорио право да кажем, нијесам волио да овамо долазите. Али кад сте већ дошли, ја и моји синови служићемо вам одано, као што смо служили султану.

Књаз га је задовољно потапшао по рамену и прикачио на прси значку племенског капетана.

Нова власт се побринула да се у Бару отвори прва школа. За "Обшту српску основну школу", како гласи њен службени назив, намијењена је једна од ријетких зграда коју нијесу оштетили црногорски топови. За учитеља је постављен Душан Бркановић из Далмације. Настава је почела у октобру 1878. Ђаци су долазили на часове с оружјем, а нијесу имали ни таблица, ни свезака, ни књига.

Најстарији син Митра Васиљева Ратковића уписан је под именом Јован Ковач. Нико Бицо Ђинђиновић уписан је под именом Нико Бицовић. Никола Добречић, касније

барски надбискуп, уписан је под именом Никола Добрец, по селу у Крајини одактле је његов отац.

Јово Ковач и Нико Бицо заједно су ишли у школу а некада су мијењали правац и јурили тамо-амо. Јово је то радио из лењости, а Нику је католички поп забранио да иде у „господареву школу”, Због њихових изостанака из школе глобу су платили њихови родитељи: Митро Васиљев 10 а Марко Ђинђиновић 17 цванцика.

***

Једног кишног фебруарског дана 1879. брод из Драча упловио је у барску луку и укотвио се близу пристаништа. Од брода до обале чамцем се превезло неколико путника. На барско тле поново је закорачио Камбер Карађузовић, а за њим и његова породица: жена, син и кћи. Камбер је био муктар (општински чиновник) и за вријеме опсаде Бара пописивао је рањене и погинуле турске војнике. У том послу помагао му је и дванаестогодишњи син Муртеза. Пошто је Бар пао, Камбер се са својом породицом одселио у Драч. Као и многи други мухацири, злопатећи се без средстава за живот, одлучио је да се врати на своје имање. Бегова кућа у граду била је оштећена топовским гранатама, па се упутио у Заљево, гдје је имао чифлук. Тамо га је чекало непријатно изненађење: на свом имању затекао је новог власника, капетана Илију Станишића. У дворишту се повео неугодан разговор.

- Што ћеш овдје, Турчине? - надмено га је упитао Илија.

- Ово је мој чифлук, дошао сам на своје - мирно му је рекао Камбер.

- Било твоје, сад је моје!

- Чекај, пријатељу, књаз је рекао да останемо и да ћемо имати иста права као и ви, Црногорци.

- Нијесмо ми пријатељи - оштро му је узвратио Илија. - Ратовали смо у два супротна табора. Ти побјегао и оставио имање, ја га добио за ратне заслуге. Обрадио сам земљу, поправио кућу и не мислиш, ваљда, да све то теби уступим.

- Нагодићемо се око тога - покушао је Камбер да смири плаховитог Илију, али га је овај отјерао:

- Хајде с милим Богом! Немамо што ми да разговарамо.

Потиштен и огорчен, Камбер се упутио према Селим-беговом чифлуку. Око огњишта ћутећи су сједјели Селим-бег, Черкескиња и слуга Алил. Сви троје се тргоше од изненадне лупе алке на дворишној капији. Алил устаде и отвори капију. Пред њим су стајали Камбер и његова породица, сви мокри до коже. Алил ух уведе у кућу. Послије поздрављања, мокрим гостима направише мјеста поред огњишта. Камбер је испричао своје невоље око чифлука, а Селим-бег је рекао:

-Треба да се жалиш општинским властима, па ако треба и књазу лично. Присвојили су сва наша имања, али Аустро-Угарска им то неће дозволити.

Неколико дана Камбер је са породицом становао код Селим-бега. Општинске власти дале су Илији друго, нешто веће, Али-бегово имање, а Камбер се настанио у свом чифлуку. Тако је спор ријешен на обострано задовољство.

Неко вријеме капетан Илија је био домар у новоизграђеној вили “Тополица”. Радо је чинио многе услуге књазу и његовој породици. Најчешће се дружио са књажевим сином Мирком, ишао са њим у лов и риболов. Једном, желећи да истакне своје стрелачке способности, војвода Мирко се обратио групи црногорских официра:

- Ко од вас смије да му гађам цигару у устима?

Официри су ћутали. Нико није хтио да се непотребно излаже опасности.

- Зар међу вама нема храбрих? - зачикивао их је Мирко.

Тобција са Вољујице није могао дозволити да се по-сумња у његову храброст.

- Ја ћу!- смјело се одазвао.

Ставио је цигару у уста и стао мирно. Мирко се измакао двадесетак метара, извадио револвер и нанишанио. Официри су нетремице и са стрепњом очекивали пуцањ. Сви су стрекнули кад је револвер опалио. Зрно је преполовило цигару. Задивљени официри похвалили су доброг стријелца. Али, кад је књаз за то сазнао, изгрдио је сина, али и капетана Илију.

Док га је књаз грдио, капетан Илија је посрамљено гледао преда се и премјештао се с ноге на ногу као ђачић којег учитељ грди због несташлука. Кад је књаз ућутао, капетан се најзад осмјелио да каже:

- Господару, имам жељу да дођеш у моју кућу. Смоква је сазрела, а биће и другог воћа.

- Смоква, велиш? - приупита књаз.

- Јест. Добра сорта, мој дјед је донио садницу из Цариграда.

Књаз је прихватио позив и тиме Илији причинио велику радост. Изузетна је част дојучерашњем печалбару да у својој кући дочека господара Црне Горе. То ће му подићи углед међу комшијама. Нека му се Спичани диве и завиде!

На столу пред књазом нашло се разног јела, пића и воћа, а он је највише волио да сам бере смокве.

- Баш су укусне - говорио је једући једну за другом.

Пун задовољства, Илија се још једном са захвалношћу сјетио свог дједа. Отада никоме није дозвољавао да са тог стабла бере ни зрно, па су презрели плодови сами падали. Надао се да ће господар још који пут пожељети да се слади његовим смоквама.

Када је књаз Никола 1883. године отишао у Петроград на крунисање Александра III, са собом је повео као личног љекара српског пјесника Јована Јовановића Змаја и девет црногорских јунака који су се истакли у рату са Турском.

Један од њих био је и Илија Станишић Спичанин. Књаз је представио Александру Трећем своју пратњу, посеб-

но истичући ратне подвиге девет јунака. Новокрунисани руски цар поклонио је свакоме по један часовник, на чијем је поклопцу угравирано “А III”.

У госте Селим-бегу дошао је Црмничанин Марко Вуксановић који је некада радио у његовој коњушници у Држаку. Бег је познао некадашњег коњушара и срдечно се с њим поздравио. Наредио је слуги да госту донесе чашу шурупа. У разговору, подсјетили су се давних догађаја.

-Чини ми се да се нијеси јавио кад си отишао - сјетио се Селим-бег.

-То је тачно - потврдио је Марко.

- И, ако се не варам, исте ноћи је нестао мој најбољи коњ вранац.

- И то је тачно. Те ноћи сам ти украо коња - смијући се рече Марко, као да приповиједа неку наивну дјечју шалу.

-Чуди ме да то није примијетио мој стари коњушар Алил.

- Њега сам опио ракијом.

- Како те нијесу видјели и чули стражари?

Марко је и то објаснио:

- Била је потпуно мрачна ноћ. А да се не би чуле потковице, око све четири коњске ноге привезао сам крпе. Неопажено и нечујно сам прошао поред стражара. Коња сам одвео на Цетиње и поклонио га књазу Николи. Кад је књаз чуо од кога сам украо коња, изгрдио ме је и отјерао из двора.

- Поштен је то човјек - рече Селим-бег. - Наредио је једном перјанику да ми одмах врати коња. А ти нијеси поштен и не заслужујеш да попијеш мој шуруп.

Бег је устао, узео чашу шурупа и просуо је кроз прозор. А Марко је одмах отишао из бегове куће.

Великим Селим-беговим имањем управљао је барски начелник Перо Јовићевић, а од књаза је добијао новац за издржавање. Књаз је намјеравао да присвоји његово имање. Стога је Селим-бег узјахао коња и упутио се на Цетиње. Улазећи у град, срео је престолонаследника Данила. Уз

њега су ишли Мишо Јабучанин и још четири перјаника.

-Чији је тај мали? - упитао је бег, мада је то знао. Перјаници му објаснише да је то Господарев син, на што бег рече:

-Је ли, бога ти? Е, жив и здрав био! Дигни ми га, богати, на коња, да га загрлим.

- Можеш сићи с коња да му цјеливаш руку - јетко му одговори Мишо и с престолонаследником пође непријед.

- Бих вала, па да је и какво сиромашно дијете кад је тако згодно, а ма је старцу тешко сјახивати и узјахивати - добаци за њима Селим-бег и пободе коња мамузом.

Одсјео је у локанди гдје су му, по књажевој наредби, спремљене двије собе. Истог дана примио га је књаз, а бег му је одмах казао због чега је дошао. Књаз му је у шали рекао:

-А је ли ти мањкало пара? Мога си сјеђети дома, цукнути ми у тељ, па да ти пошљем колико хоћеш. Шта ће тебе да се мучиш и бринеш око имања, кад ћу ти ја давати докле год си жив, да ти никада не мањкаје.

- Хвала ти, Господару, ма ти имаш бриге и давања доста на сваку страну и без мене. А ја ако сам изгорио, имам још доста да могу живјети - одговори бег.

Позвао се на закључке Берлинског конгреса да је “сваки Турчин, који потпадне књазу, капац од онога свога”. Књаз је тешка срца вратио бегу цијело његово имање.

Задовољни Селим-бег остао је још неколико дана на Цетињу. У богатом одијелу и под оружјем, шетао се улицом, а посјећивао је и господу Цетињане. Свуда се држао достојанствено и озбиљно. Понекад се шалио. Једном му је војвода Ђуро Матановић узео шалу за збиљу. У дућану Јована Пипера, гдје су људи свраћали на чашу ракије, срели се њих двојица. Војвода Ђуро је био доста млађи од бега, али овај га је почео задиркивати како је остарио. А он, бег, још се осјећао младим, може узјахати најбјешњег хата и прескочити сваки шанац на који наиђе.

- Можеш, беже, причати шта хоћеш, ја то нијесам гледа. Ти не би могао скочити колико ја - рекао је Ђуро.

Селим-бег извади обје леденице иза паса и положи их на банак, прислони чибук при зиду и зађеде крајеве доламе за пас, па стане изазивати Ђура:

- Хајде де, војводо, да се обидемо, да скочимо на ови банак. Ко не скочи губи оружје, а ко скочи носи обоје.

Селим-бег се поизмаче, посагну се и замаха рукама као да ће скочити. А Ђуро га дохвати за руку.

- Нека, беже, нећу ја скакати.

- Хоћемо, вјере ми! Не био ме задијевати.

И опет се бег загоњаше да скочи, а Ђуро га је држао, понављајући да он неће скакати.

- Нећеш, је ли? - озбиљно и као увријеђен обрну се бег Ђуру. - Онда не говори онако да ја могу причати што хоћу, кад ме ти нијеси виђао. Кад год хоћеш, бујрум, па да видиш!

Сви присутни се насмијаше, шалећи се са Ђуром како утече са мегдана. А кад су послѣ питали Селим-бега је ли збиља хтио скочити, одговорио је:

- Некад сам прескака и више, али данас у моје године ђе би! Али знао сам да он неће, па се навлаш учињех као да ја могу и баш хоћу.

Исте године маслине су добро родиле. За уље Селим-бег је добио преко хиљаду наполеона и вратио књазу оне паре које му је овај давао.

Руски научник Павел Ровински овако је описао Селим-бега:

“Видио сам га неколико пута и трудио се да пронађем у њему макар нешто људско; али осим простачких нагона нијесам ништа нашао. Најчешће он сједи и лежи, губећи дах од гојазности; режи на сав свијет; настоји да се понаша надмено, што се управо манифестује грубим односом према нижим од себе, а према људима, који нешто значе, опходило се понизно и показивао необичну сујету. Ослањајући

се на протекцију виших власти, зна да буде опозиција локалној; међутим она не иде даље од псовке иза очију и појавила се због тога што су га, као човјека способног за све, лишили мијешања у опште ствари”.

Павел Ровински описује изглед Бара послѣ двомјесечне опсаде и бомбардовања топовима:

“У самом Бару поштеђено је само десетак и нешто кућа на узвишењу поред католичког викаријата и иза њега и све су оне католичке. Све пак остале, или су разорене или спаљене. У околини Бара, међутим, срушен је само Селим-бегов дворца зато што је Селим-бег био један од виновника дугог градског отпора.

Данас мухамеданци живе у кућама ван града, у својим “читлцима”, а католици и православни у кућама које су поштеђене од уништавања, захваљујући донекле томе што су их намјерно чували Црногорци и дијелом што су се налазили на крају града, ван рејона који је био изложен обасипању палбом. Усред тога града поново су направљени дућанчићи од дрвета и они који чине јединствену цјелину улице. Истовремено је обновљено неколико кућа у којима се налази телеграф с поштанским уредом, градска управа, школа, државна продавница хљеба, стан официра, управника тврђаве и страже и двије до три крчме са стамбеним просторијама. И то је читав Бар. За разлику од солидних бедема, које су подигли још Венецијанци и украсили фигурама свог лава и грбовима, сва та пребивалишта изгледају као биједне учерице привремено боравећег свијета. Још више им номадски карактер дају циганске ковачнице. То су једноставни дрвени сандуци, склепани на брзу руку покатак с једне стране прекривени рогожином.

Бар је, према томе, уопште опустошен град, који тек што ниче из гомиле рушевина и отпадака. Хођајући по њему ви, као у Помпеји, откривате трагове некадашњег живота који је услед стравичног преокрета престао одмах. Ево врло лијепе фонтане и под њом мајсторски израђене

вазе, обје су изрезбарене, недостаје само текућа вода, која је пресушила. Изнад дворишних кућних капија су табле с различним грбовима и шифрама; на многима су и слова: J. H. S. (Језус хоминум салватор), које свједоче да су те куће припадале цркви или неком од лица из католичког клера; на једној згради очувао се натпис који град “Антибар”, у знак сјећања изражава своју захвалност Јоани Цигонае. Поштеђене су од рушења такође двије велељепне цркве, чија је истурена фасада прекривена шароликим мермером, с уметнутим у зидове бијелим мермерним плочама, на којима су угравирани латински натписи. Неки од њих се лако читају и односе се на посмртне остатке овдје сахрањених чувених свештених лица, а изнад капије је натпис о обнављању цркве 1543. године; други су пак веома тешки за читање јер су више избрисани, карактер слова је китњаст, сличан позном грчком и на једном од њих може нагађањем да се чита 1338. године. Те посљедње таблице, по свој прилици, донесене су овамо из неке друге старе зграде”.

Научника Ровинског нарочито је занимала Цамија султана Ахмета, некадашња Црква св. Ђорђа из XII вијека у којој је било сједиште Барске архиепископије. Када су Турци 1571. године заузели Бар, ову цркву су претворили у цамију. Реновирана је 1711. године, у вријеме владавине султана Ахмета, по коме је добила име: Послије ослобођења Бара 1878. године, Црногорци су испод засвођеног дијела те цамије смјестили велику количину муниције затечене у граду. Према цамији су се немарно односили, вјероватно не знајући да је то некадашња црква. Ровински ју је детаљно описао, дешифријући латинске епитафе са њених зидова, који спадају у најстарија књижевна дјела на нашем тлу. Урадио је то у посљедњем тренутку јер у ноћи између 21. и 22. јануара 1881. гром је изазвао експлозију муниције у цамији. Ровински каже да је постојао громобран на згради, али не и на минарету у који је ударио гром. Потрес од експлозије био је толико јак да ни на једној кући у барском

граду није остало ни једног цријепа, троја тешка градска врата отворена су и избачена из шарки, сви прозори и врата у широј околини разбијени су и изваљени из лежишта. На сто корака од цамије све је порушено до темеља, а ту се налазила и двоспратна Селим-бегова кућа. Одбачено камење падало је чак до мора. У тој несрећи, која се може поредити са катастрофалним земљотресом, погинуло је 47 људи. Подаци нијесу поуздани, нити су забиљежена имена настрадалих. Једино у Барској надбискупији постоји о томе запис на италијанском језику и имена осморице погинулих католика.

Под окриљем нове власти, многи Црногорци у Бару подигли су главе и стекли положаје. А муслимани, оставши без стечених повластица које су имали у турској држави, тешко су се привикавали у новим условима живота. Бавили су се повртарством, воћарством и маслинарством и они који раније ништа нијесу радили.

Школски надзорник повољно је оцијенио стручни рад учитеља Бркановића. Али барска власт имала је о њему друкчије мишљење. Капетан Петар Радоман, који је замјењивао барског капетана Вука Пејовића, говорио је за њега да је “највећи бургијаш, лакомислени некакав назови народњак”. Капетан је покушао да утиче и на једну судску одлуку, али није успио. Наиме, у удварању младој жени Муста Синанова учитељ није бирао средства. Његови ученици истукли су Муста Синанова под изговором да је казао нешто против црногорског престолонаследника. Кад је Мусто ухапшен, његова жена је наводно ударила једног Бркановићевог ученика, па су је учитељ и његов васпитаник тужили суду. Капетан Радоман прекинуо је суђење, оптужујући учитеља да је силовао исту жену. Но, Бркановић је помоћу свједока оповргао оптужбу, па је суд осудио жену 15 дана затвора и 10 талијера глобе. Иако је добио судски процес Бркановић је тиме знатно окрњио свој углед. Митро Васиљев је нарочито био огорчен кад је сазнао да је учитељ

у тим прљавим пословима злоупотребио и своје ученике, међу којима и Јова.

Капетан Радоман оптужио је учитеља Министарству просвјете. Бркановић је позван на Цетиње и саслушан, последице чега је премјештен из Бара. Неколико година касније Бркановић је имао нових неприлика у Улцињу. То се види из телеграма које је војвода Симо Поповић упутио Министарству просвјете Црне Горе:

“У четвртак поподне нађена је дјевојка, слушкиња учитеља Вучковића мртва у камару учитеља Бркановића, убијена револвером истога Бркановића. Учитељка је у тавницу од петка, а синоћ је стављен у тавницу и Бркановић. Ствар није још разјашњена а истрага се продужује. Међутијем школа стоји затворена”.

“Ћетић који је служио Бркановића отказа је данас у Суд да је он нехотично убио ону дјевојку, слушкињу учитеља Вучковића. Услед тога Бркановић је пуштен из тавнице”.

“Бркановић је опет у тавницу од недјеље. Јавићу ви за школу. Дотле стоји овако”.

Учитељ Бркановић је избјегао робију, али је суспендован са службе. Пред одлазак за Србију од главног школског инспектора добио је увјерење да је учитељску службу у Црној Гори вршио “свагда најтачније и најсавјесније, без икакве опомене и кара, на потпуно задовољство родитеља и искрено признање надлежних власти”:

Односи муслимана и Црногораца, нарочито са новијим досељеницима, били су затегнути. Често су избијали међу њима сукоби и свађе. У томе су и дјеца опонашала старије. Дјечаци су се удруживали по вјерској припадности и међусобно ратовали. Понекад су последице тих дјечачких туча биле врло озбиљне.

Један од најратоборнијих дјечака био је Крсто Дамјановић, Ристов син из другог брака. Он је нашао стару дједову кубуру, која се палила помоћу челичног ороза и кремена. Напунио ју је барутом и оловом, па стао да се

јуначи. Нарочито се околио на првог комшију Мета, шеснаестогодишњег сина Муста Синанова. Зачикавао га је и изазивао на тучу. Једном га је изненада ударио штапом по леђима и побјегао. Разбјешњели Мето појурио је за њим. Бјежећи, Крсто је окренуо кубуру према гониоцу и повукао ороз. Кубура је само шкљоцнула. Мето му је био за петама и мало је требало да га ухвати. Послије неколико шкљоцања, кубура је најзад опалила. Куршум је ударио у плочник, одбио се и погодио младића у доњи дио трбуха. Рањеника су однијели кући и лијечили га неко вријеме домаћим љековима. Кад је рана загнојила однијели су га у Скадар, где је последице дужег лијечења умро. Тако је породица Дамјановић постала дужник крви првим комшијама. Мировно вијеће једва их је измирило.

Ристо је настојао да свог несташног сина обузда и да на изучавање заната. У томе су му помогли неки пријатељи из Фабрике уља и сапуна Маша Врбице. Међу двадесет младих Барана био је и Крсто Дамјановић. Чим је ушао у фабрику сапуна, Крсту је засметао смрад ужеглог уља и масти, па је својевољно одлучио да учи лимарски занат.

Из Митрове ковачнице сваког су дана одлијегали ударци чекића о наковањ. Радио је понекад и ноћу, уз слабо свјетло воштанице. Од синова је имао незнатну помоћ. Најстарији Јово ништа није радио. Сваког јутра је некуд одлазио, а враћао се касно увече. Отац га је нагонио да обрађује запуштено имање, али узалуд. Њихови разговори најчешће су се завршавали свађом.

Јово се често мотао око једне муслиманске куће у Подграду. Једном је иза прозора заклоњеним дрвеним решеткама угледао лијепу дјевојку, бујних плетенца и бијелог, несунчаног лица. Погледи су им се срели и од тог часа развила се обострана љубав. Отада је он свакодневно пролазио поред куће прижељкујући да је макар из даљине види. И она га је нестрпљиво чекала. Једном је, узаврела од страсти, открила према њему своје дојке, одмах их по-

крила и утрчала у кућу. Још дуго је Јово забезекнуто зурио у празан чардак, жудећи да још једном, макар за трен, види бујне дјевојачке груди. Његово обигравање око куће примијетили су дјевојчини родитељи, па су јој забранили да се појављује на чардаку. А Јово је и даље редовно долазио, ишчекивао и разочаран одлазио, не скидајући с ума заносну девојку.

Митро је одлучио да га ожени. Куд год је ишао, загледао је дјевојке и интересовао се из којих су фамилија. Много је држао до тога да његова снаха буде из добре породице. За око му је запала млада и згодна Ивана Крекун из Лимљана, која је рано остала без оба родитеља, па је служила код зубачког капетана Петра Думезића. Ступио је са њом у разговор и затражио да погледа њен длан. Устежући се, она је то дозволила, јер је и сама жељела да јој видовити Митро Васиљев прорекне будућност.

- Пред тобом је мукотрпан, али срећан живот. За собом ћеш оставити широк траг - рекао јој је Митро.

Те ноћи дуго се препирао са својеглавим Јовом. Једва га је наговорио да пође у Зупце и види дјевојку. Дјевојка се Јову допала и одмах јој је понудио брак. Иако су је старатељи били вјерили за неког старијег Црмничанина, Ивана је пристала да се уда за њега.

Од самог почетка брачног живота, Ивана је имала честе неприлике с мужем. Он је наставио беспосличарски живот. Родила је ћерку Драгу 1895. године, а три године касније сина Илију.

Сви су се у породици обрадовали када се Јово запослио као жандар. Сви осим њега. Више је волио да и даље беспослен проводи безбрижне дане с друговима који су, као и он, још живјели на грбачи својих очева. Ступивши у државну службу, морао је мијењати неке своје навике. Сваког јутра устајао је рано, на брзину доручковао и одлазио у жандармеријску станицу. У почетку је вјеровао да ће као представник власти бити заштитник правде. Но, убрзо се разоча-

рао у жандарску правду. Његове свакодневне обавезе биле су да стражари пред затвором, патролира по граду, хапси прекршиоце закона и избацује пијанце из кафане. Због његове непокорности и пријеке нарави, шеф жандармеријске станице често га је кажњавао, одређујући му тешке и непријатне задатке.

Једног јутра пробудио се прилично касно, па није имао времена да доручкује. Журећи преко Вељег моста, срео је Ника Бица.

- Куда си кренуо, Нико? - питао га је.

- Знаш да се данас жени наш друг Аљо Арап. Ваљда ћеш и ти доћи на свадбу - рекао је Нико.

- Не могу. Служба је служба - продужио је Јово путем. Било му је жао што се неће повеселити на свадби свог доброг пријатеља. Тога дана доживио је још неке непријатности због којих је још више омрзнуо жандарски позив.

Идући путем према граду, са оближње ливаде зачуо је запомагање неке жене. Прескочио је ограду и угледао неког човјека који је тукао младу мршаву жену. Да би је заштитио, Јово је притрчао и са неколико снажних удараца оборио човјека на земљу. Очекивао је захвалност испребијане жене, али она је дохватила колац и млатнула га по глави. Ошамућен, Јово је пао на земљу. Млада жена му је објаснила:

-То је мој муж. Он ме бије зато што ме воли.

Истог дана Јово је још једном лоше прошао бранећи правду. Срео је уплаканог дечака који се пожалио да му је неки лопов украо јагње. Уз помоћ тог чобанчета, ушао је у траг лопову и ухватио га у некој напуштеној бараци. Лопов је већ био заклао јагње и почео да му дере кожу. Јово је рекао дјечаку да јагње однесе својој кући, а лопову је наредио да пође с њим у жандармеријску станицу. Уз пут лопов је покушао да га подмити, али је он то одбио.

Шеф жандармеријске станице казао је Јову да причека у ходнику а лопова увео у своју канцеларију. Тамо је дуго с њим разговарао, па напослетку отворио врата и упитао Јова:

- Имаш ли неког свједока да је овај човјек украо јагње?

- Имам, посвједочиће онај мали чобанин - одговорио је Јово.

- Он је непунољетан и његово свједочење није пуновожно - рекао је шеф и строго га упозорио: - Нијеси смио хапсити човјека ако немаш поузданих свједока.

- Па ево доказ. На његовим панталонама виде се мрље крви - показао је Јово.

А лопов се брзо снашао:

- Јутрос ми је цурила крв из носа.

- Лаже! Ухватио сам га на дјелу! -Јово није могао да обузда своју љутњу.

Шеф је пустио лопова да оде некажњен, а Јова је изгрдио:

- Немој други пут да будеш тако брзоплет! Ти не обављаш своју дужност како треба. Ето, јутрос си закаснио на посао. Хајде одмах на сточну пијацу, гдје Крајињани продају дуван. Доведи ми неког од њих и заплијени сав дуван који тамо нађеш.

Изнервирани Јово се успротивио:

- Зашто да им плијеним њихов дуван? Нијесу га никоме украли.

- Ваљда знаш да га морају продати државној откупној станици - напоменуо је шеф.

- Држава им мало плаћа.

- Гле, молим те! - плануо је шеф. - Тјераш неку своју правду, је ли? Хајде одмах на извршење задатка!

- Нећу, дајем оставку на службу! - одлучно је рекао Јово и отишао својој кући.

Заувијек је скинуо жандарску униформу и пожурио на свадбу Аља Арапа.

Одазивајући се позиву, Митро Васиљев је пошао у Барску капетанију. Барски капетан Пејовић, мада је био у пријатељским односима са Митром, прими га мргодно и званично. Прочита му књажеву забрану рада свим народним љекарима у Црној Гори и напомену:

- Наредба важи за све, а ја морам да је спроведем у дјело. Ко се ње не буде придржавао биће кажњен затвором.

- Шта да радим са болесницима који из велике даљине долазе и траже помоћ? - упита Митро.

- Нема изузетака - рече капетан и додаде: - Жалио ми се доктор Филиповић да болесници не долазе к њему, него к теби. Нема човјек шта да ради, па је запријетио да ће отићи из Бара.

Митра је тешко погодила књажева забрана. Ковачким чекићем мало је могао зарадити, а треба издржавати осмочлану породицу. Било му је јасно да за њега долазе нове невоље.

У потрази за сочном планинском травом овце су се пентрале по стрмим падинама Медуна. Највећа опасност пријетила им је од змија. Стога је млади чобанин Перивоје Вујошевић стално мотрио и одмах пуцао кремењачом чим би угледао змију. Поскакујући с камена на камен, наишао је на овцу која је лежала на земљи и убрзано дисала. Змија бјеше завршила свој посао. Младић похита код старог комшије Радана и замоли га да му спаси овцу. Радан приђе овци која је дрхтала и давала посљедње знаке живота.

- Касно - рече Радан. - Не би је спасила ни трава из Митра.

- Ко је тај? - заинтересова се Перивоје.

- Зар нијеси чуо за Митра Васиљева? То је чувени видар, справља мелеме за разне болести. Уз то је и видовит. Зна све што ће се догодити.

Перивоје се сјети своје болесне мајке. Већ годину дана расте јој на леђима повећа кила и већ се претворила у живу рану. Стављала је на њу неке лијекове, али узалуд. Стога упита:

-А би ли он могао излијечити моју мајку?

Радан се замисли. Шта да му каже? Свако је знао да злосрећна Веруша болује од неизљечивог тумора. Ипак, не хтједе да га ражалости:

- Па... можда. Долазе код њега и тешки болесници. Но, твоја мајка не може да иде тако далеко. До Бара има два дана хода.

- Поћи ћу сам да узмем мелем и да јој бар ублажим болове.

Сљедећег јутра Перивоје узјаха коња и из Куча крену према Подгорици.

Пред Осовом кафаном у Бару сједело је десетак људи, међу којима Ахмет Скејовић и Митро Васиљев. Ахмет је био омањег раста и мршав, глатко избријаног лица, а његов пријатељ Митро дугих бркова и бујних обрва. Њихову пажњу привуче телал, који уз претходно ударање у накараде, објави да се продаје Ишмаково имање код Вељег моста, почетна цијена двије хиљаде фијорина.

-Чујеш ли, Митро? - приупита га Ахмет. -То се имање граничи са твојим, треба да га купиш.

- А чиме? Немам ни солда. Мојим ковачким чекићем једва могу прехранити ону нејач код куће.

- Двије хиљаде фијорина! Ко даје више? - узвикну телал.

- Двије хиљаде и један! - довикну Ахмет.

Телалов глас изгуби се уз Пјацу. Мало потом телал се опет примаче, задобова и саопшти да се цијена имања попела на 2005 фијорина.

- Двије хиљаде и шест! - настави Ахмет да лицитира, па се обрати Митру: - Замолио те Мујо Дивановић да га обиђеш. Већ петнаест дана се не диже из постеље.

- Забрањено ми је да лијечим - рече Митро. - То се овај школовани доктор жалио књазу како нема што да ради, јер сви болесници долазе к мени. Капетан Пејовић је запријетио да ће ме затворити ако будем и даље лијечео.

Телал још једном прође до врха Пјаце, па кад се врати приђе столу, остави добош на земљу и обрати се Ахмету:

- Ахмет-ага, теслим! Твоја је цијена посљедња, Ишмаку ћеш платити 2006 фијорина.

- Е, Митро, - Ахмет му пружи руку - нек ти је срећно имање!

- Што рече? - запрепасти се Митро.

- Ја сам се погађао за тебе. Не би ваљало да неко други купи имање на које ти имаш прече право.

- Рекох ти да немам ни пребијене паре.

- Не брине. Нешто ће ти синови послати из Цариграда, нешто ћу ти ја позајмити, а најсигурнија узданица су твоје вриједне руке. Платићеш кад можеш.

Још неко вријеме Митро није могао да од чуда дође себи. Дирнуо га је Ахиметов пријатељски гест.

Ближило се подне, уобичајено вријеме за растанак два пријатеља. Тада се пред кафаном заустави наочит коњаник, сјаха с коња и стаде разгледати госте пред кафаном. Поглед му се заустави на Митровим брковима. Приђе му бојажљиво.

- Помага бог! Јеси ли ти Митро Васиљев?

Чувши због чега је Перивоје дошао, Митро рече:

- Узалад си превалио толики пут, младићу. Кад бих ја могао од тога лијечити, постао бих славан у читавом свијету. Но, даћу ти мелем за лијечење псоријазе, можда ће ваљати.

Митро га је одвео кући и дао му лијек. Код куће су га чекали десетогодишња Мара из Врањине и њени родитељи. Та дјевојчица је прије неколико дана брала пелимаче по брду, натоварила на своја ознојена леђа повеће бреме и одједном се парализовала. Није могла ни прстом мрднути, ни проговорити. Родитељи су је однијели у Бар, уздајући се у чудесну моћ Митра Васиљева. Спремајући лијек, Митро је храбрио њене родитеље:

- Не брините, брзо ће она оздравити.

Ове ријечи дјеловале су на болесну дјевојчицу боље од икаквог лијека. Почела се мешкољити и покретати главу, а обрадовани родитељи пожељели су да сазнају хоће ли њихово дијете имати дуг вијек. На њихово наваљивање, Митро је погледао у дјетињи длан.

- Ево, линија живота јој је веома дуга - показао је Митро. - Кад сам већ почео, да наставим. Удаће се и имати сина, који ће у седамнаестој години умријети од уједа змије. Потом ће Мара дуго живјети и погинути од жељезничких вагона.

Родитељи нијесу ни знали шта су то жељезнички вагони, јер у то вријеме није било ни помена о жељезници у Црној Гори. Обрадовало их је сазнање да ће им кћерка пребољети парализу, али и забринула њена предсказана будућност.

Општински пандур донио је Митру позив да се јави на одговорност књазу Николи. Док се забринути Митро спремао за пут, пред кућу је бануо неки Црмничанин и стао га молити и кумити:

- Аман, Митро, умире ми дијете! Кумим те богом, спаси ми га!

- Ама, човјече, не смијем више да лијечим. А и да смијем стар сам и болестан, а твоје село је далеко - одбијао је Митро.

- Јахаћеш моју мазгу... Аман! - клекнуо је гост пред њим.

Пошто је иначе требало да иде на Цетиње, Митро је пристао. Узјахао је мазгу, а Црмничанин је пошао поред њега пјешке. Мрак их је затекао на Суторману. У једном тренутку Митро је зажмурио и рекао сапутнику:

- Ено, сад твоја жена излази из куће и каже: "А онај Циганин још не дође!"

Ријешен да то провјери, Црмничанин чим је стигао кући позвао је жену у ходник и строго јој заповиједио:

-Хоћу да ми кажеш истину: што си рекла у први мрак? Жена се замислила, настојећи да се сјети, па снебивајући се, признала:

- Казала сам: "Онај Циганин још не дође!"

Црмничанин више није сумњао да је Митро видовит.

Дијете, промукло од плача, Митро је окупао у топлој води и оно се одједном умирило, као да му је руком макао

болове. Боловало је од комишиона, обичне дјечје болести, а отац је вјеровало да га је Митро спасио сигурне смрти. У знак захвалности, Црмничанин се окумио са Митром. До касно у ноћ сједјели су са комшијама који су жељели да упознају чувеног народног љекара. Напољу је падала јака киша. У једном тренутку сијевну муња и истог трена разлијеже се заглушујућа грмљавина.

- Овај је ударио у непосредној близини - процијени Митро на основу кратког размака између бљеска муње и звука грмљавине.

Комшије се забринуше за своје породице и пођоше својим кућама. Један од њих, Крсто Лекић, послје десетак минута врати се носећи на рукама згромљено дијете. Његова жена је из свега гласа лелекала.

Не базирујући се на кишу, која је и даље пљуштала, Митро је зачас ископао у башти мало удубљење, скинуо са беживотног дјетета све хаљине и затрпао га земљом до грла. Кад је дијете почело да мрда, извадио га је из земље и својим устима удахнуо и ваздух у плућа. Поновио је то још неколико пута, све док није отворило очи и почело да плаче. У кући је настала велика радост и весеље. Домаћин је изнио пршуте и вина да прославе дјететов повратак у живот.

Ујутро су Црмничани дали Митру мазгу и испратили га пут Цетиња.

Са великом стрепњом Митро је приступио књазу и рекао због чега је дошао.

- Аха, ти си тај! Што ти заправо радиш? - питао га је мргодни књаз.

- Ја сам ковач и видар.

- Да, да, лијечиш људе, иако сам ја то забранио.

- Господару, ја сам три године помагао једном талијанском љекару и уз њега доста научио. Добро познајем љековито биље и справљам љекове који су многим помогли да оздраве.

- Прошло је вријеме таквог лијечења! - подвикну књаз.
- Ја сам у Бар послао школованог доктора Филиповића, а он ми се жали да нема посла јер сви болесници одлазе к теби. И још се прича да си видовит! Обмањујеш сујевјеран и неук народ!

- Ријеч је понекад најбољи лијек - рекао је Митро и додао: - Морам хранити жену и шесторо дјеце, а ковачким чекићем мало се може зарадити.

Књаз се сјетио свога ковача и колара Стојана Ђурђевића, младог и стаситог Србина из Лике, за кога се није хтјела удати ниједна Цетињанка, јер се бавио “циганским занатом”.

- Имаш ли коју кћер за удају? - упитао је књаз.

- Имам једну, тек је навршила шеснаест година.

- Таман да је даш за мога колара Стојана. Добар је то и поштен младић.

- Даћу је на твоју ријеч, господару.

Тако су углавили Васину вјеридбу. На прстеновање вјереник Стојан је дошао у Бар са још два пријатеља. Све је текло по устаљеним обичајима. Будући младожења дао је вјереници златан прстен, а од таште је добио на поклон кошуљу.

Васи се вјереник веома допао. Своје одушевљење није могла сакрити пред својим укућанима и другарицама. Чим је испратила Стојана за Цетиње, одвела је краву на пашу, што је био њен свакодневни и једини посао. Краву је чувала заједно са својом другарицом Петраном, која је имала само једну козу. Док су крава и коза пасле траву или брстиле растиње покрај пута, двије дјевојке су брљале о свему и свачему. Петрана је себе сматрала љепшом и паметнијом, па јој је тешко пало Васино хвалисање да се удаје за љепотана из црногорске пријестонице, кога је лично препоручио књаз.

Сјутрадан је Петрана похитала да својој другарици повјери неке информације до којих је, наводно, дошла.

- Чуј, Васе, ти си ми најбоља другарица и не могу да прећутим нешто што сам чула о твом вјеренику. Рече ми једна комшинка, родом из Цетиња, да добро познаје Стојана Ђурђевића и да је он туберкулозни болесник. Размисли добро немој да упропастиш свој живот и здравље, јер то је заразна болест.

Васи се нешто следило у грудима. Нестало је њене радости која је до тада зрачила са њеног дјетињег лица. Краву је брзо потјерала кући и плачући казала мајци шта је чула.

И Заре се забринула, смишљајући како да то провјери. Сјетила се да је нови управник поште до недавно живио на Цетињу. Управникову жену једва је познавала, али је ипак одлучила да је посјети и поразговара с њом о будућем зету. Из те посјете вратила се још забринутија: дознала је да је Стојан запросио пет-шест Цетињанки, али ниједна није хтјела да се уда за њега јер се бавио “циганским занатом”.

Увече, када се сва породица нашла на окупу, посавјетовали су се у вези Васине удаје. Ђуро и Никола су хвалили будућег зета а Дамјан и Заре су били против Васине удаје за њим. Пошто их је све саслушао, Митро је закључио:

- Петрана је из зависти измислила да је Стојан болестан. А тачно је да Цетињанке презиру коларе и коваче, радије би се удале за неког зорног перјаника. Биће Васе срећна са Стојаном, само не знам хоће ли он бити срећан с њом.

Ближио се дан Васине удаје, а о њеној прћији нико није водио рачуна. Отац јој је љутито рекао да он својим чекићем једва може зарадити за хљеб, а за прћију нека се сама постара. Међутим Васе није умјела ни да шије, ни да везе, ни да плете. Обратила се брату Дамјану да јој набави шкрињу, обавезни невјестински пртљаг.

- Набавићу ти шкрињу, а ти нађи паре - рекао је Дамјан.

- Откуд мени паре?

- А ти продај прстен.

Васе се запрепастила. Зар да отуђи вјенчани прстен? Но, друге могућности није било. Тешка срца дала је бра-

ту златан прстен, а он јој је набавио шкрињу. Требало је шкрињу напунити невјестинском опремом. Али, умјесто опреме напунили су је дуњама.

Свадба је била да се памти. Из Цетиња је стигло више од стотину сватова. Није било лако за све њих спремити ручак и свакоме дати свадбени поклон. Кад су свадбари подигли невјестинску шкрињу, у њој су се закотрљале дуње: дум! дум! дум!

- Чинило ми се као да свака дуња удара у моју главу - причала је касније Васе.

А најтеже јој је било у цркви што није имала прстен који је требало да јој муж натакне на прст.

Селим-бег се тешко привикавао на нови живот без власти. Књаз га је повремено позивао на Цетиње, нарочито у вријеме већих празника и свечаности. На једном пријему у двору књаз је обилазио присутне госте и са свима помало разговарао. Код Селим-бега се задржао нешто дуже. Питао га је какав је барски капетан Пејовић.

- Добар и предобар, а то му је највећа мана - рекао је бег.

Присутне су зачудиле ове ријечи, а он је објаснио:

- Власт мора бити строга. А Пејовић је мек и попустљив. Кад у Бару ухвате лопова, капетан га пита: "Јеси ли украо?" Лопов, наравно, неће да призна. Држе га у затвору два-три дана, па га пуне. А кад би му врели сач набили на главу, признао би да је украо и оно што није.

Књаз се насмијао беговом опробаном истјеривању признања па наставио да обилази друге госте.

Један катунски главар упитао је Селима како се осјећа сада, без оне некадашње силе и власти. Бег се увриједио и пожалио књазу. У жељи да бегу пружи сатисфакцију, књаз је истог дана написао пјесму "Турчину" и прочитао је на вечерњем посијелу у Двору, на коме је и бег присуствовао. Пјесма велича храброст турског војника а почиње стиховима:

*Што те руже, лафе стари,
источнога царе св'јета,
орле, који сред запада
у походе нам долета?*

Кад је прочитао пјесму, књаз је упитао оног катунског главара који је бега увриједио:

- Како се теби свиђа пјесма?

- Дивна је, господару! - одушевио се Катуњанин.

- Је ли истина све што је овдје речено?

- Јест, Бога ми, све је тако.

Књаз се онда обратио Селиму:

- Ето, беже, чуо си из његових уста, што ће ти мило бит.

- Мило, господару, те како! Хвала ти по стотину пута!

- поклонио му се бег, држећи руке на прсима.

- А је ли ти сада криво на њ?

- Не, него и њему хвала, јер да ме он онако грдно не зађеде, не шћаше ни ти тако лијепо спјевати Турцима!

Пјесма "Турчину" толико је одушевила Абдула Хамида II да је осјетио потребу да књазу-пјеснику писмено и топло захвали. Отада почиње велико књажево пријатељство са султаном Хамидом, који ће му касније поклонити кућу у Цариграду и двије јахте.

Ријешен да заувјек остане у Бару, Селим-бег је живио мирно, са својом четвртом женом Турђијанком, коју је купио за дукате. Био је у дубокој старости када је кренуо на ходочашће у Меку. На барском пристаништу испратио га је велики број људи. На броду се разболио, искрцао се на острво Крф, гдје је умро и сахрањен као непознат странац.

Селим-бег је имао двоје дјеце. Његова кћерка била је удата у Скадру, а син Али-бег, одбачен од оца, скромно и особењачки је живио такође у Скадру, у похабаном одијелу и подераним ципелама. Књаз Никола водио је рачуна о њему, слао му новац, именовао га својим ађутантом и ставио му на фес грб сенатски.

Књаз је једном упитао Алила Ђатовића какав је Али-бег, овај му је одговорио:

- Какав? Никакав. Не ископа се кућа човјеку када нема сина, него кад му Бог онаквога да.

Али-бег је умро убрзо послје оца, а имање су наслиједили његова три сина, кћерка и остали рођаци.

Исмаил-пашин дворцац био је најљепши љетниковац на барској плажи, а налазио се близу пристаништа. Књаз Никола га је користио све док није на Тополици подигао вилу за свог зета Петра Карађорђевића. Тада је одлучио да Исмаил-пашин дворцац поклони великом српском пјеснику Јовану Јовановићу Змају. Уз то, поклонио му је још педесет рала обрадиве земље и 200 коријена маслина у Улцињу. Надао се да ће Змај под старост доћи и настанити се у Бару, гдје би наставио свој књижевни рад и потпомогао културни развој Црне Горе. Књаз је прихватио Змајеву идеју да се у Бару издаје лист југословенског карактера под називом “Југославија”. Била је то смјела идеја у оно вријеме, тридесетак година прије конституисања државе Југославије. Требало је да се у том истом мјесту оснује и штампарија у којој би се, поред листа, штампале и старословенске католичке црквене књиге. Књаз је од папе добио сагласност за употребу старословенског богослужбеног језика у црквама Барске надбискупије. Међутим, није основан ни лист ни штампарија у Бару.

Књаз Никола је позвао Змаја у госте, што је овај радо прихватио. Са својим братом Корнелијем, Змај је допутовао у Котор 8. августа 1888. Књажевим фијакером превезли су се на Цетиње, гдје је исте вечери у њихову част приређена свечана вечера у Двору. Послје дводневног боравка на Цетињу, Змај и Корнелије су посјетили Подгорицу, а затим се упутили према Бару. Од Вирпазара до Пристана возили су се по новом путу, довршеном управо те године. Одсјели су у вили “Тополица”, гдје их је дочекао капетан Илија Станишић, Змајев знанац са путовања у Петроград, гдје су присуствовали крунисању руског цара. Змај се заг-

ледао у његову лијеву шаку и рекао:

- Што не оперишеш та три згрчена прста, Илија? Могу се они излијечити.

-Хвала, докторе! - одговорио му је Илија. - Ови прсти су одрадили своје и обезбиједили моју егзистенцију до краја живота. Нека их овакви какви су.

-Чак и руски цар зна за твоја три изгорјела прста! - рекао је Змај кроз смијех.

Сјутрадан је Змај желио да види дворцац који му је књаз поклонио. Фијакером, у пратњи капетана Илије и свог брата Корнелија, упутио се према пристаништу. Био је одушевљен велелепним дворцем. Истог дана посјетио је и барску Пјаци, гдје му је пришао млади пјесник Мило Јововић из Гретве. Док су сједјели пред кафаном, млади пјесник је прочитао двије своје пјесме посвећене српству. Капетан Илија се слабо разумио у поезију, али се није могао уздржати да не каже:

- Откуд ти Србин, а католик?

- Ја сам Србин и то ми нико не може оспорити! - резигнано му је узвратио Мило.

Змај је смирио њихову препирку, рекавши:

- Има у приморју и другим нашим крајевима велики број србо-католика. Та шта је Дубровчанин Иво Војновић, него Србин?

Змај је с интересовањем разгледао Споменик ослободиоцу пред Барском народном читаоницом. Читаоницу није могао да посјети јер у то вријеме није било библиотекара. Није хтио да уђе у порушени град који је из даљине одавао жалосну слику.

Вратили су се преко Барског поља и уз пут видјели велики број радника који су обављали земљане радове. Капетан Илија је објаснио да је те године, због катастрофалне суше, из унутрашњости Црне Горе дошла у Бар нова група досељеника, па су за њих отворени јавни радови на исушивању мочвара.

Змају се веома допала барска клима и природне љепоте. Баранима, који су га предусретљиво и гостољубиво пратили на сваком кораку, обећао је да ће се убрзо вратити и дуже боравити међу њима. Али, обећање није испунио.

Тако је он само формално био власник веома вриједног имања, од којег није имао никакве користи. По њему је раскошни Исмаил-пашин дворца добио назив Змајевац.

У другој половини деветнаестог вијека велики број Црногораца и Паштровића одлазили су у Цариград ради зараде. Радили су у рудницима угља, на каменоломима, копали и зидали бунаре, крчили и градили путеве. Имали су своје капетане, које су сами бирали. Сви су га слушали и повиновали се његовим наредбама и пресудама. Ове капетане Турци су називали хрват-башама. Они су код турских власти штитили интересе печалбара.

Наши печалбари становали су у грчком насељу и многи од њих оженили су се Гркињама. Послије њихове смрти дјеца су се одродила и постали прави Грци. Крајем 19. вијека све мање су одлазили у Турску, а све више у Америку.

Четири добра пријатеља: Нико Бицо, Митар Иличковић, Јово Ратковић и Аљо Арап заједно су отишли у Цариград. Аља је неки паша узео за свога чувара и слугу, Нико и Јово су радили физичке послове, а Митар се бавио ситном трговином. Највише је зарађивао препродајом дувана, иако су му полицајци неколико пута заплијенили робу, па и хапсили га. Кад је зарадио доста новца, вратио се у Бар и отворио трговачку радњу.

Иако је живио у тешким условима за живот, Нико Бицо се увијек шалио, некад на свој, а некад на туђ рачун. Једном је срео неког Баранина, који је управо стигао из завичаја. Обрадовао се млади и неискусни земљак што је нашао сналажљивог Ника, уздајући се у његову помоћ да се негдје смјести и нађе какав посао. Нико се загледао у његове подеране опанке и рекао:

-Ти опанци су зинули као гладне ајкуле.

- А како да купим нове? Једва сам позајмио паре да платим бродску карту - пожалио се млади Баранин.

Пошто су и Никови опанци били дотрајали, он се досјети како да прибави нове ципеле.

- Знаш - рекао је - ово ти је велеград у коме има доста сиротиње, али и доста богаташа. Поједини бегови и аге имају и по стотину пара ципела. Па, да им те ципеле не би сметале у кући, они их однесу пред џамију. Ту сваки сиромах може узети ципеле по својој мјери. Ако хоћеш, хајдемо заједно да се обујемо.

Повјеровао младић у ову лијепу причу и пошао са Ником до најближе џамије. Пред њом је заиста било безброј ципела, поређаних у дугом низу.

- Изабери које ти се највише свиђају - рекао је Нико. За себе је одабрао лаковане господске ципеле, а на њихово мјесто ставио своје старе опанке. Кад је и његов земљак нашао лијепе ципеле, Нико га је полугласно позвао:

-А сад бјежимо!

Зачас су се удаљили од џамије. Баранин је посумњао:

- Да нијесмо ми украли ове ципеле?

- Па и да јесмо, није никакав гријех - одговорио је Нико.

- Нека и они богаташи, макар од џамије до своје куће, опробају наше опанке. А у кући имају они још доста ципела.

То објашњење није било у складу са моралним схватањима младог Баранина. Њега су родитељи, пратећи га на пут, савјетовали да не краде, да не залази у кафане и јавне куће, да се не свађа с Турцима и да се дружи само с поштенним људима. Пошто није знао турски језик, он је замолио Ника да му нађе какав посао.

- У томе не могу помоћи ни теби ни себи - рекао је Нико. - Ти треба сам да овом народу ставиш до знања да тражиш посао.

- А како?

- Ево како: купи фењер, упали га и њиме маши улицом.

- Зар усред бијела дана? - зачуди се земљак.

- То је уобичајени начин тражења посла, а ти како хоћеш.

Наивни Баранин читав дан је махао фењером по улицама, а пролазници су се склањали од њега, мислећи да је луд. Пукла је спрдња међу осталим Баранима у Цариграду, па је насамарени земљак, киван и бијесан, с револвером тражио Ника да га убије.

Послије неког времена у Бар су допутовали Нико и Митро. Велеградски одјевени, зорно су шетали по Пјаци. Новцем који је донио Јово купили су кућу и двије њиве у Рапу, гдје су се досели посљедње године деветнаестог вијека.

Марко Пукић је први Баранин који се оженио Францускињом и довео је у овај забити крај. Ирена је завршила Конзерваторијум у Паризу, удала се за адвоката Ролана и с њим се настанила у Цариграду. Живјели су у раскошној вили, купљеној за новац који је дао њен отац, професор Париског универзитета. Ирена је родила три сина. Кућне послове обављала је осмочлана послуга, међу којима је био и вратар Марко Пукић из Бара. Ирена је често приређивала журеве у својој кући. Понекад је ради разоноде свирала на клавиру. Када се досађивала, забављао ју је млади вратар Марко. Причао јој је о родном крају, гдје он наводно има огромно имање, а у свијет није пошао ради зараде, већ да научи језике и стекне животно искуство. Био је доброћудан, здепаст и буцмаст, није био љепотан, а ипак је освојио срце младе газдарице. Она га је научила да игра кадрил и друге плесове. Играли су сами иза застртих прозора. Кад је адвокат Ролан открио ту љубавну везу, настала је прва брачна свађа. Ирена је узела сав свој накит и новац, па заједно са Марком и трогодишњим сином Жаном отпутовала за Бар.

Док је брод прилазио барском пристаништу, Францускиња је упитала:

- Шери, види ли се одавде наша кућа?

Марко је показао руком према пространом Барском пољу.

- Све што видиш тамо до оних планина моје је и твоје!

На пристаништу није било никаквог превозног средства, па су ствари натоварили на магарца и пјешке пошли у Заљево. Зауоставили су се пред ниском кућом, покривеном сламом.

- Зар ћемо живјети у овој страћари? - разочарала се Ирена.

Сад јој је било јасно да је Марко пуки сиромах. А он се није стидио што је обмануо вољену жену, правдајући се да је једино на тај начин могао наговорити да дође с њим у заосталу Црну Гору. Заљубљена до ушију, она је била вољна живјети с њим било гдје. Њихову љубавну идилу пореметили су строги црногорски закони, који нијесу дозвољавали ванбрачну заједницу. Чим је стигао, Марка су жандарми одвели у затвор, а његову невјенчану жену спровели на Цетиње, у француску амбасаду.

Послије седам дана из Цариграда је у Бар допутовао адвокат Ролан. Пропитао се гдје је одојела његова жена и у касне вечерње сате закуцао на врата породице Пукић. У кући није нашао ни своју жену, ни Марка, а мали Жан је спавао тврдим сном. Адвокат је подигао малишана, завирио испод његовог душека и пронашао женине паре и накит. Све је покупио, па се сјутрадан упутио на Цетиње. Испричао је француском амбасадору своје породичне проблеме и рекао:

- Ако је моја жена луда, а вјерујем да јесте кад је тако поступила, ја је морам одвести у наш дом. А ако је све то свјесно урадила, онда нека остане.

Мадам Ирена је одлучно казала да ће остати. Тешка срца дозволила је да јој муж одведе сина Жана. Потом је и она сама отпутовала у Цариград с намјером да се разведе, али по католичким црквеним законима то није било могуће. Продала је своју раскошну вилу у Цариграду и све своје ствари пренијела у Бар. Са Мар-Пуком вјенчала се у цетињској православној цркви и тек онда стекла право да живи с њим. Касније, након

смрти њеног мужа, поново се вјенчала са Мар-Пуком у католичкој цркви.

По старом барском обичају, жена се називала по мужу, па је Ирена добила име Мар-Пукиница. Њој је то звучало простачки. Захтијевала је да је сви ословљавају са “мадам”. Ријешена да заувјек остане у Бару, купила је кућу у Томби. У први мах била је запрепашћена заосталошћу тога краја, али се постепено прилагођавала, зближавала са припростим мјештанима и својим начином живота доносила дах далеке европске културе. Набавила је модеран намјештај и клавир. Држала је послугу (собарицу, куварицу и баштована) и често приређивала журеве у својој кући.

Иако је Мар-Пука имао отмену и лијепу жену, заљубио се уједну zgodну комшинку. Тиме је сујета даме из Париза била јако погођена. Одмах је продала кућу у Томби и купила другу, ближе граду, код цркве св. Николе.

Иренин мираз брзо је ишчилио, па је зарађивала давањем часова клавира дјечи имућнијих Барана. Давала је часове и кћеркама књаза Николе. Касније, кад су се у Бару приказивали ниједи филмови Ирена је иза филмског платна свирала на клавиру.

У другом браку Мар-Пукиница није имала дјеце. Послије петнаест година њеног боравка у Бару, дошао јој је у госте син Жан, студент медицине. Њена радост била је кратка: младић се разболио од менингитиса и маказама извршио самоубиство. Сахрањен је у лијепој гробници коју му је мајка подигла на Светом Вићу. Отада па све до смрти носила је црне хаљине, црни шешир са копреном, црну куну око врата, црне рукавице и црни муф у који је завлачила руке и кад није било хладно. Касније, у поодмаклим годинама, поштапала се црним дамским штапом. Живјела је и даље раскошно, па ни послије мужевљеве смрти није промијенила монденски начин живљења и забаве. И даље је већи дио својих прихода трошила на пудер, помаду, руж и парфем. Око ње се ширио опојан мирис свих тих козме-

тичких препарата, које није престала да употребљава ни у дубокој старости.

Кад је зашла у десету деценију живота, није више излазила на улицу. Једино је могла да пође до првог комшије Коста Загарчанина, гдје је обично слушала радио. Тражила је француске радио-станице и пажљиво ослушкивала глас спикера. Кад је једном зачула акорде кадрила, њене некад омиљене игре, усправила се и на клецавим ногама у заносу заиграла. И док се домаћин грохотом смијао, она је и даље плесала игру своје младости.

Посљедње године свога дугог вијека стара мадам је животарила и гладовала. А смрт као да је заборавила да већ једном дође и прекине њену дугу агонију. Умрла је у 102. години живота и заувјек се скрасила поред свог сина Жана.

Дуго се и с нестрпљењем ишчекивала градња пута Бар - Улцињ. Нова траса, наравно, није могла проћи постојећом калдрмом која је још од римског доба повезивала та два града, па су многи стрепили да ће им пут проћи преко имања. Митро Васиљев се непријатно изненадио кад је једног јутра на својој њиви угледао геометре са инструментама. Љут, потражио је главног пословођу. Овај му је рекао да је пут туд трасиран. Враћајући се кући, срео је имућног комшију Тома Маровића, чију су њиву геометри такође премјерали. Посавјетовали су се шта да раде, како да спасу своја имања. Томо је предложио да подмите главног пословођу како би овај заобишао њихове парцеле. Митру се то у први мах учинило паметно, али пошто није имао пара, одмахнуо је руком.

- Узалуд бисмо бацали новац, јер пут мора проћи онуда куда је пројектован.

Томо је сам остварио своју намјеру: позвао је пословођу у своју кућу и са њим се, уз ракију, нагодиле. И заиста, чим је добио новац, пословођа је наредио геометрима да прекину посао. Сјутрадан су се геометри појавили на сусједном

имању. Томо је у почетку вјеровоа да је обавио добар посао. Но, касније су објелодањене шпекулације главног пословође. Пут је пројектовао др Сладе и од утврђене трасе није се смјело одступити, али је пословођа са геометрима мјерио преко парцела куда није било предвиђено да прође пут. На тај је начин извлачио новац од земљопосједника.

Упоредо са изградњом пута, дограђен је и Вељи мост, који је изграђен у седамнаестом вијеку. Као и код свих мостова тога времена, средина је уздигнутија од приобалних дијелова моста. Да би се у саобраћај укључили и аутомобили, мост је изравнат. Пијесак за доградњу моста доносио је на свом коњу Цепо Крајина, најближи комшија Митра Васиљева. Градња пута Бар - Улцињ почела је 1903, а завршена за три године. На свечаном отварању присуствовало је бројно становништво барске и улцињске општине. Из Рапа су пошла на свечаност готово сва одрасла чељад, осим Тома Маровића, који је, огорчен због преваре, говорио:

- Паметни Митро Васиљев!

По новом путу најчешће су ишла кола са коњском запрегом. А кад се појавио први аутомобил, била је то права атракција за многе мјештане који до тада нијесу имали прилике да виде “макину која иде сама”. Понегдје је то чудо технике изазвало запрепашћење и панику. Остао је за причу догађај код Вељег моста.

У предвечерје Цеповица је прала веш у ријечи Рикавац. Журила је да заврши посао прије него што сасвим падне мрак. Одедном је на Вељем мосту угледала чудно биће са огромним свјетлећим очима. Преплашена, бацила је маљугу и побјегла кући. Узнемирила је све укућане виком:

- Шејтан! Ено шејтана на врх моста! Из очију му избија ватра! Страхота!

Једва су јој објаснили да то није ђаво, већ аутомобил са упаљеним фаровима. Ипак није смјела поћи за веш остављен крај ријеке. Морао га је Цепо донијети.

Ђуро Митров је био рођени господин. Одијевао је увијек испеглано одијело, које и није имао прилике да испрља јер никад није обављао ратарске радове. А велико имање требало је обрађивати. Због тога често га је грдио стари и већ изнемогли отац. Узалуд су настојали да му нађу неки одговарајући посао. Претендовао је да буде државни чиновник, а имао је само четири разреда основне школе. На молбу упућену Управи пошта Књажевине Црне Горе добио је негативан одговор. У то вријеме почео је да пише пјесме, па је слједећу молбу Управи пошта написао у стиховима.

Изгледа да је захваљујући томе добио службу у новоотвореној пошти у Катрколи, близу Бојане. Запошљење је значило велику прекретницу у начину његовог живљења. Морао се одрећи лагодног живота у родитељском дому. Тешко му је било што се удаљава од другова, а још теже од својих пријатељица.

Боравак у Катрколи, гдје се говорило само албански, био ми је ужасно досадан. Телеграф је по читав дан мировао, а и поштанске пошиљке су ријетко стизале. Сједећи усамљен, имао је пуно времена за писање пјесама и докона размишљања. Тако је дошао на идеју да промијени име мјесту у коме је службовао. Послао је писмени предлог Управи пошта у Цетињу да се албански назив Катркола замијени именом Владимир - по легендарном кнезу чија је пријестоница била у Крајини. Његов предлог је прихваћен. Чим би се завршило радно вријеме, Ђуро би узјахао свога коња и одлазио у своје село Рап, код Старог Бара. Спавао је напољу на дрвеном кревету испод разгранате смокве. Понекад би га киша изненадила, па је наврат-нанос уносио у кућу мокру постељину. Отац га је због тога корио, говорећи да у кући има празан кревет, али је Ђуро и даље сваке ноћи спавао под смоквом.

Једном Ђуро није дошао из Владимира. Мајка се забринула да се није разболио? Било је лјето, а у кући загушљиво. Најмлађи Ђуров брат, Никола, искористио је његово

одсуство и легао под смоквом. На тврдом лежају дуго се превртао и мучио док није заспао. Око пола ноћи из сна су га пренули пољупци неке младе жене, коју у мраку није могао познати. Изненађен и бунован промуцао је:

- Ко си ти?

Млада жена тек тада је схватила да у кревету није Ђуро и за трен побјегла.

- Хеј, стани! - позвао је Никола, али се она није вратила. Тиме је објашњено зашто Ђуро сваког дана преваљује толики пут да би преспавао на свом кревету под смоквом. Тај кревет постао је непотребан од дана када се Ђуро оженио. Нашао је лијепу и младу жену. Била је за главу виша од младожење, што је задавало невољу фотографу кад их је први пут заједно сликао. Да би их изједначио по висини, фотограф је морао донијети неколико камена на које се Ђуро попео.

Своју лијепу жену Ђуро је с поносом водио код комшија и рођака. Међу првима које је млади брачни пар посјетио били су Мато и Марина Ћетковић, који су живјели у свом млину код Вељег моста, где су многи свраћали да самелу жито и попију чашу ракије или кафу.

Пред Ђура и његову невјесту домаћица је ставила тањир сира и боцу мурвова ракије. Невјеста, као што је ред, читаво вријеме је ћутала, а Ђуро је причао и доливао чаше. У почетку је бројао сваку попијену чашу, али се на крају забројао. Те ноћи заболио га је стомак, па је више пута морао ићи у клозет.

Сљедећег јутра, пролазећи поред Матовог млина, пожалио се Марини да га је од синоћне ракије заболио стомак и добио пролив. На то му је она одговорила:

- О, мој Ђуро, да се од ове ракије добија пролив, сва би ова улица била поливена!

Ђуров старији брат, Јово, опет је отпутовао у Цариград. А Нико Бицо је остао у Бару. Најчешће је, са торбом пуном алата, одлазио у Мркојевиће, где је као бачвар имао

пуно посла. Тамо је стално боравио у вријеме сазријевања мурава. Некада су Мркојевићи користили мурве за исхрану свиња и печење ракије. Преласком у ислам, морали су се одрећи и свиња и ракије. Стога су презреле мурве са стољетних стабала саме падале и пропадале. Видећи да их нико не користи, Нико Бицо је тражио и добио дозволу да од њих пече ракију. Са својим ортаком Матијом Пукићем из Гретве однио је у Мркојевиће казан, бурад, чаршав и све што им је било потребно за посао. Тамо су остајали по читав мјесец. Дању су тресли мурве и са удаљених брда прибављали дрва, а ноћу пекли ракију. Нијесу имали времена за одмор и спавање. Посјећивали су их сељаци из оближњих кућа и доносили им понешто хране. Неки су и чешће долазили да би слушали Никове шаљиве приче или гатање из шоље за кафу.

Дошао једном неки Мето са Горњих Пода. Сједећи поред казана и пијуцкајући ракију, он је подстицао Ника да још прича.

- Добро, - на то ће Нико, - ја ћу причати а ти ргни ватру.

И тако, Мето је гурао дрва под казан, а Нико је приповиједао. При заласку сунца Мето је кренуо кући, али га је Нико зауставио новом причом:

- Јеси ли чуо како је Аљо Рамов пронашао пун ћуп златника?

Мето је поново сјео и наћулио уши. Дуго је Нико причао, а кад је завршио, Мето је са зебњом примијетио да је већ пао мрак.

- Ноћу овуда завијају чопори вукова, а недавно су заклали једног магарца - напоменуо је Нико и упитао: - Пролазиш ли поред Маркове главице? Тамо се често појављују вампири. Од њих је један мој пријатељ полудио.

Мето је застао. Није смио ићи по мраку, плашећи се вукова, а и пут га је водио поред Маркове главице. Нико Бицо је још неко вријеме причао своје доживљаје, а кад га је савладао сан, прислонио се на неки пањ и задријемао.

Његов ортак је увелико хркао. А Мето је читаву ноћ сједио уз казан и ложио ватру. Захваљујући њему, Нико и Матија су се добро наспавали и одморили. Тек кад је освануло јутро, буновни Мето се упутио у своје село.

У прибављању дрва Нико и Матија су се довијали на разне начине. Понекад им је у томе помагала и њихова досјетљивост. Дошла једном код њих стара Фема из оближње куће и донијела три шоље кафе. Пошто је попила кафу, Фема је упитала Ника:

- Умијеш ли да гаташ из шоље?

- Како да не! - одговори Нико.

Фема преврну своју шољу на тањирић. Послије кратког времена Нико подиже њену шољу и загледа се у кафени талог.

- Ево - поче он да одгонета значење шара у шољи, - ова линија на дну каже да ћеш ускоро на пут.

- То си погодио, сјутра ћу ићи код ћерке - потврди Фема.

- Имаш три непријатеља, а праве се да су ти пријатељи - настави Нико.

- Знам који су!

Нико још једном погледа у шољу и рече:

- Пред кућом имаш неко уклето дрво на које је неко бацио мађије. Све зло у кући долази ти од тог дрвета. .

- То је онај осушени дуб! - досјети се Фема. - Одавно сам говорила Мују да га посијече, а он - те данас ће, те сјутра ће.

Нико и Матија понудише да то дрво они посијеку и однесу што даље од куће. Тако су обезбиједили довољно дрва за ложење под казаном. А кад више није било мурава за трешење, уморни ортаци однијели су својим кућама демижане пуне ракије.

Вратио се Нико Бицо једног пазарног дана с пијаце и у свом дворишту угледао везаног коња. А испод њега - гомили коњских балега.

- Чији је ово коњ? - љутито се продерао.

Жена га је са балкона, с прстом на уснама, упозорила да не виче. Примакла му се и шапатам објаснила да је то коњ Блажа Машанова из Лимљана, пријатеља њиховог најближег комшије Митра Васиљева. Да се не би замјерио старом комшији, Нико је ућутао.

И наредних пазарних дана долазио је Блажо Машанов код Митра, а коња је увијек остављао у Никовом дворишту. Само би му се гласнуо:

- О, Нико Бицо! Пријатељу, ја везах коња у твоје, а надам се да се не љутиш.

- Нека, нека - одговарао би му Нико, једва уздржавајући љутњу. А Никова жена је више пута морала чистити ђубре из дворишта.

Куда све Нико Бицо није ишао! Једном је стигао на Цетиње. Обавио је неке послове и тек пред вече пјешке кренуо за Бар. Мрак га је затекао у Ријечи Црнојевића, а кад је пролазио кроз Лимљане било је близу поноћи. Уморан и сањив, сјетио се да у том селу живи Блажо Машанов. Наумио је да код њега одспава преостали дио ноћи, а ујутро одморан настави пут. Залупао је на Блажова врата, дозивајући га. Домаћин је чуо лупање и дозивање, али није устајао. Пошто се лупање наставило, најзад је провирио кроз прозор и упитао:

- Ко је то?

- Ја, Нико Бицо. Пут ме нанио поред твоје куће, па свратих да мало одспavam.

- Не знам ја никаквог Ника Бица - рекао је домаћин.

Нико му је објаснио да живи код куће његовог пријатеља Митра Васиљева. Још га је подсјетио да он, Блажо, увијек везује коња у његовом дворишту.

- Не сјећам се да сам икад везивао коња у твом дворишту. Како оно рече да се зовеш... Нико Бицо, је ли? - приупитао је домаћин.

- Јест.

- Не познајем те - рекао је домаћин и затворио прозор. Огорчен и разочаран, Нико је по мраку наставио уз камени пут врлетног Сутормана. Једва се ујутро довукао до куће, легао на кревет онако у одијелу и одмах заспао. Чим се пробудио, пошао је да Митру Васиљеву исприча како га је дочекао његов пријатељ Блажо Машанов.

- Вратићемо му мило за драго - обећао је Митро.

Сљедећег пазарног дана ето опет Блажа Машанова на коњу. Зауставио се у Никовом дворишту и, везујући коња, јавио се:

- О, Нико Бицо! Пријатељу, ја опет овдје везах коња.

Нико је изишао из куће, загледао се у госта као да га први пут види, па га упитао:

- А ко си ти?

- Зар се не сјећаш свога пријатеља, Блажа Машанова? Нико је подигао шаку над чело да би га боље осмотрио, па је, одмахујући главом, одговорио:

- Не знам ја никаквог Блажа Машанова.

- Немој да се шалиш - смијешећи се, рекао је Блажо. - Та колико сам пута долазио код Митра Васиљева! А коња сам увијек овдје везивао.

- Не сјећам се - на то ће Нико. - Ако си дошао код мене, хајде у кућу. А ако си Митров гост, у његово двориште вежи и коња.

Немајући куд, Блажо је одвео коња и привезао га за колац у уском Митровом дворишту. Домаћица Заре, као и увијек, дочекала га је љубазно и примијела му ракије и сира.

Митро Васиљев се тога дана доста дуго задржао на пијаци. А кад је стигао кући, наишао је на коња и гомилу ђубрета.

- Која је будала овдје везала коња? - упитао је љутито.

- Ја - појавио се на вратима Блажо.

Митро је, наравно, знао да је то његов коњ, а сјетио се и његовог негостопримства према Нику Бицу. Стога му је одлучно заповиједио:

- Одмах очисти ове балеге, па води коња одакле си дошао!

- Ама Митро... ми смо пријатељи. Много пута сам долазио код тебе...

- И попио доста ракије, а никад нијеси донио макар боцу вина. Хајде, помети ово што нам је оставио твој коњ, па збогом! - одсијече Митро, пружајући му метлу и лопату.

Увријеђени гост је без ријечи почистио коњске балеге и отишао без поздрава. Одмах затим у Митрову кућу ушао је Нико Бицо с боцом ракије.

- Алал ти качамак! Ово морамо да прославимо! - задовољно је узвикнуо и ставио боцу на сто. И заиста су весело прославили, уз ракију и Никове шале.

На врху Волујице, 3. августа 1904. све је било спремно за пуштање у рад прве радиотелеграфске станице на Балкану. Ту се окупило много људи из околине, угледне званице из сусједних земаља и најистакнутије личности друштвеног и јавног живота Црне Горе са књазом Николом. Још већи од њега у том историјском тренутку био је проналазач бежичне радио-телеграфије Гуљелмо Маркони.

На свечаност Митро Васиљев је пошао са комшијом Томом Маровићем. Ишли су по великој врућини и, уморни, застали у подножју Волујице да мало предахну. Тек што су припалили цигаре, поред њих се зауставише луксузне кочије из којих изиђоше књаз Никола и још нека господа. Марконија познадоше по фотографији из новина. За њима се Митро и Томо упутише уз брдо.

На свечаности су говорили министар иностраних послова Црне Горе Гавро Вуковић, италијански амбасадор Кузани и сам проналазач Маркони, који је поздрављен бурним плескањем и клицањем.

Са нестрпљењем је очекиван историјски тренутак када ће први радио-таласи бити упућени са станице на Волујици према сличној станици у Сан Каталду код Барија. Радио-телеграфисти су откуцали прве телеграме за Беч, Петроград, Рим и Београд у којима црногорски књаз оба-

вјештава владаре Аустро-Угарске, Русије, Италије и Србије о отварању радио-телеграфске станице у Бару. Од тих европских суверена убрзо су стигле честитке књазу.

Враћајући се са свечаности кући, Митро се обратио сапутнику:

-Томо, ми се најивјесмо, а доба технике и благостања тек наилази. Прерано смо се родили.

Био је четвртак, 19. маја 1905. Митро се пробудио раније него других јутара. Погледао је на стари зидни часовник - 5 сати и 40 минута. Осјетио је неку узнемиреност и нервну напетост. Приметио је једну велику шкорпију која је излазила из рупе на зиду и брзо кренула према вратима. У том тренутку пас Хектор почео је, да завија. Митру је одмах постало јасно да су све то предзнаци земљотреса. Журно се обукао и отворио врата сусједне собе у којој су спавали његов син Јово, снаха Ивана и њихово двоје деце.

- Дижите се! - повикао је. - Земљотрес! Хајде, бјежите напоље!

Митро је подигао из постеље уснулог седмогодишњег Илију, завио га у ћебе и с њим истрчао у двориште. Његова снаха Ивана била је у осмом мјесецу трудноће. Она је пробудила десетогодишњу Драгу, помогла јој да се обуче и повукла је за руку према излазу. Посљедњи је из куће изјурио Јово у тренутку када се чула страховита тутњава. Зидови куће све јаче су се тресли и пуцали, камење са њих је падало, димњак се срушио и поломио цријепове, са Лисиња су се котрљале огромне громаде камења. Шћућурени испод дебелог стабла мурве, Митро и његови укућани претраваљено су гледали дотад невиђени бијес природе. Тутњава и потреси трајали су 20 секунди. Одједном се срушила штала која се налазила уз кућу.

- Погибе моја шаруља! - плачним гласом узвикну очајна Ивана.

Кад се земљотрес смирио, небо се смрачило од огромне прашине која бјеше обавила све околне планине. Митро

је, уз помоћ синова и комшија, извадио краву из рушевина. Била је већ мртва.

Убрзо су почеле да стижу вијести о посљедицама земљотреса. У Сотонићима је погинуо један десетогодишњи дечак, а једна жена тешко повријеђена. У Мркојевићима погинуло је једно дијете од сурваног камења са Лисиња, а у Зупцима једна жена тешко повријеђена.

У народу је овладао страх од нових потреса, па су многи боравили изван својих кућа. Митро је направио дрвену бараку у којој није било мјеста за цијелу породицу, па је он и даље спавао у испуцалој старој кући. Одмах је почео прибављати грађевински материјал за поправку куће, а још више времена посвећивао је прикупљању прилога са обнову потпуно порушене Цркве св. Неђеље.

Његов син Јово узалудно се врзмао по Бару, тражећи посао. Послије девет година печалбарског живота у Цариграду, одлучио је да срећу потражи на другом крају свијета, у Америци. (Отуда се вратио тек послје 31 годину).

Од ослобођења Бара до краја 19. вијека мало је грађено на Пристану. Није ни било могуће подизати куће у мочварном приобаљу које је сваке зиме и с прољећа плавила набујала ријека Рикавац. Основано је италијанско црногорско „Барско друштво” са италијанским капиталом, које је 1905. године почело радове на луци. Књаз Никола је на замишљеном крају будућег лукобрана бацио у море камен-темељац са својим иницијалима и датумом 10. III 1905. Истовремено је група италијанских стручњака почела радове на регулацији ријеке Рикавац, како би се исушиле мочваре, спријечиле поплаве и отклонила опасност од маларије.

Уговор о изградњи жељезничке пруге Пристан - Вирпазар потписан је средином 1906. године. Отварање радова било је за Баране и досељенике дуго очекивана прилика да штогод зараде.

Полагање и освећење камена-темељца нове вароши обављено је 26. априла 1908. Нова варош на обали мора до-

била је назив Пристан, а стари град под Румијом отада се зове Стари Бар.

Прва пробна локомотива са комисијом кренула је из Бара за Вирпазар 13. септембра 1908. Пруга је вијугала уз стрме суторманске стране, пролазила при врху планине кроз тунел и излазила на другу страну Сутормана. Пошто је прешла 43 километра, пробна локомотива је ушла у свечано украшени Вирпазар, гдје је приређено велико народно славље. Редован саобраћај почео је 2. новембра исте године. Изостала је очекивана рентабилност жељезнице, јер се превоз робе и путника од Бара преко Вирпазара, Плавнице и Подгорице обављао веома споро, а капацитети су били мали. Ипак, ваља рећи да се у то вријеме у Бару живјело боље и активније.

У љето 1907. године Бранислав Нушић је посјетио Бар на челу делегације Удружења српских новинара, чији је био предсједник. С њима је допутовала и Нушићева супруга. Обишли су Марконијеву радио-телеграфску станицу на Волујици, одакле је Нушић послао поздравни телеграм књазу Николи и његовој супрузи књагињи Милени. Делегација је затим у згради Монопола присуствовала великом банкету у њихову част. У здравици Нушић је надахнуто говорио о могућностима и развоју Бара. Док је још трајала свечаност поштар је донио телеграме за Бранислава и његову супругу у којима им књаз и књагиња узвраћају поздраве.

Бежични телеграф, то чудо технике, изазвало је дивљење и чуђење широм свијета. У једном друштву Бранислав Нушић је дао овакво објашњење:

- Телеграф, то вам је као једна веома дугачка мачка чија је глава у Београду, а реп у Чачку. Па кад мачку штипну за реп у Чачку она мијаукне у Београду.

- А бежични телеграф? - упитао је неко.

- То је исто, само без мачке - одговорио је Нушић.

Франо Ђетковић и Блажо Марковић из Рапа помагали су један другоме у пословима на њиви, заједно су одлазили у лов и на вечерње забаве. Једно вече сједник је зака-

зан у Франовој кући. Гости су почели пристизати чим је пао мрак. Збијени један до другог, испунили су кухињу и примаћу собу. Причали су шале, пјевали, играли скривања прстена и друге шаљиве игре. Пили су кафу, вино и ракију. Пажњу свих младића посебно је привлачила једна лијепа дјевојка која је дошла у госте код неких својих рођака у Рапу. Франо и Блажо су јој се најватреније удварали. Око ње су се посвађали. Блажу је мозак завртјела не само љепотица, него и ракија. Послије кратке препирке, он је ошамарио свог доброг пријатеља. Прискочили су људи и раздвојили их.

Сјутрадан, пошто се отријезнио и схватио своју кривицу, Блажо је пошао код Франа да му се извини. Обећао је да више неће попиту ни кап алкохола. И одржао је ријеч, упркос многим искушењима, њих двојица и даље су се дружили, као да се оне ноћи ништа није догодило. Обојица су настојали да нађу било какав посао. Први се Франо запослио као стражар у аустријском конзулату. Сестра аустријског конзула Ката, старија дјевојка која се одијевала врло отмјено, заљубила се у знатно млађег стражара конзулата. Разлика у годинама није сметала да Франо постане њен срећни вјереник. Пред свадбу је сам, без ичије помоћи, калдрмисао пут кроз Рап. Кад га је неко упитао зашто то ради, поносно је казао:

- Овуда ће да прође конзул!

И заиста, уважени конзул дошао је не само на дан свадбе, него и касније веома често гостовао у кући свог зета и сестре. Франова мајка Роза вољела је да попије по коју чашицу ракије, због чега се он стидио и настојао да је конзул не види пијану. Управо пред конзулов долазак, Роза је сједјела на међи, поред калдрмисаног пута и задовољно пјевушила. Франо ју је преклињао да се уклони одатле, нашта је она поспрдно одговорила:

- Баш ме брига за конзула и осталу господу!

Стидљиви Франо црвенио се у лицу док су отмјени гости пролазили поред његове пијане мајке.

Блажо Марковић добио је посао на изградњи жељезничке пруге Пристан - Вирпазар. Све рјеђе се дружио са Франом, а у једном политичком инциденту њих двојица нашли су се на супротним странама.

Кад је Аустро-Угарска 1908. године анектирала Босну и Херцеговину, дошло је до масовних протеста у Црној Гори. Књаз Никола и црногорска влада изјавили су да тај самовољни акт не одобравају, али се истовремено сматрају разријешеним осталих обавеза из Берлинског уговора из 1878. године, ако се тај уговор крши анексијом Босне и Херцеговине. То се у првом реду односило на ограничена поморска права барске луке.

Аустријске власти блокирале су подручје Бара. њихове крстарице и торпедњаче крстарице су од Спича до Улциња, а у Шушању и Сутомору искрцала се војска. Све је то изазвало спонтани револт народа и власти. У демонстрацијама пред аустријским конзулатом учествовали су радници са градилишта луке и жељезнице, грађани, војска и полиција. Демонстранте је предводио официр Сретен Тујковић, који је носио црногорску заставу. Он је прекинуо конопац аустријске заставе, која је пала на земљу. Маса је разбила ограду конзулата, а Блажо Марковић је узвикнуо:

- Или круну с конзулата, или ћемо све срушити!

Шеф полиције Ђуро Ивовић ушао је у зграду конзулата и рекао конзулу да му не пријети опасност животу, али да је маса узрујана, па би добро било да особље конзулата само скине аустријски грб. Док се водио разговор о томе, демонстранти су скинули грб и однијели га ковачу да га разбије. Затим су неки демонстранти упали у конзулат. Васо Прелевић је с пиштољем у руци тражио конзула, који се закључао у својој соби. Уз Васу био је и Блажо Марковић. Њих двојицу зауставили су пред конзуловим вратима стражари Марић Поповић и Франо Ћетковић.

Разбјешњели Прелевић стао је ударати Поповића, а Блажо је јурнуо на свога друга Франа.

- Не, Блажо! - молећиво је рекао Франо.

- Овамо конзула, мајку вам швапску! - узвикнуо је Блажо и песницом распалио Франа по носу. Настала је туча у којој су оба конзуларна стражара лакше повријеђена.

Истрагу о демонстрацијама водио је секретар Обласне управе у Бару Душан Јововић. Овај млади службеник имао је деликатан задатак да прикрије учешће власти у организовању демонстрација. Морао је у записнику знатно измијенити изјаве шефа полиције Ивовића и официра Тујковића, који су истицали своју улогу у покретању маса на бунт.

Душан Јововић је замолио конзула да му пошаље на саслушање и двојицу повријеђених стражара. Кад су они дошли, у секретаровој канцеларији налазио се и Ивовић који је заједљиво добацио Марићу Поповићу:

- Ти Поповић, па Аустријанац!

Конзуларни стражар, са завојем на глави, сталожено му је одговорио:

- Ја сам аустријски држављанин, као што су то још многи наши људи који живе у Аустро-Угарској. Као конзуларни стражар, ја сам вршио своју дужност.

- Како те није срамота да браниш поробљиваче свога народа! Ја бих све Аустријанце повјешао! - узвикнуо је шеф полиције.

- Престаните! Молим вас, престаните! - прекинуо је Јововић њихову препирку и замолио Ивовића да изиђе из канцеларије.

У својој изјави Поповић је као организаторе демонстрација навео Тујковића и Ивовића, а за своју повреду на глави окривио је Прелевића.

Други стражар, Франо, иначе црногорски држављанин, престрашен последице саслушања Поповића, изјавио је да неће да се замјера никоме и да нема шта да каже о демонстрацијама и Ивовићу. Није хтио да каже ни ко га је

онако крвнички ударио по носу.

Кад се Марић Поповић вратио са саслушања, казао је конзулу да је шеф полиције, Ђуро Ивовић, у присуству секретара Обласне управе, рекао: “Ја бих све Аустријанце повјешао!” Конзул је његов исказ прослиједио Аустријском посланству на Цетињу, које је уложило протестну ноту црногорској влади. У ноти се шеф полиције оптужује као организатор демонстрација,

О резултатима истраге Душан Јововић је извијестио Министарство унатрашњих дјела и, уз изјаве неколико свједока, демантовао тврдњу Поповића у вези са Ивовићем. Његов извјештај приложен је Аустро-Угарском посланству на Цетињу као одговор на протестну ноту.

Читав спор завршио се премјештањем Ђура Ивовића у Никшић, и то на исту дужност, и кажњавањем Васа Прелевића са 20 дана затвора, док је Блажо Марковић избјегао казну. Аустро-Угарска је, посредством великих сила, укинула ограничења која су се односила на ратне бродове. Тиме је практично Црна Гора добила статус поморске државе. Наредне двије године у барску луку упловило је неколико француских, италијанских, па и аустријских ескадра, што је било од изузетног значаја за престиж Црне Горе.

Кад год је Митро Васиљев долазио у Црмницу, посјећивао је и Стану Јошову Бокан, коју је поучавао да лијечи људе од неких лакших болести. Стана је доста тешко подизала петоро дјеце, док јој је муж радио у Цариграду. Њихова најстарија кћи Јована, веома лијепа и здрава дјевојка, била је већ стасала за удају. Но, Митро је казао њеној мајци:

- Доћи ће један поп да запроси Јовану, али немој да му је даш.

- Што то причаш? - зачудила се Стана. - Куд среће да је удам за попа! Зашто да му је не дам?

- Сад ти не могу казати. Али, послушај ме. Одложи вјеридбу, реци да мораш писати мужу, па нек чекају одговор.

Послије неколико дана дјевојку заиста испроси поп из имућне породице Капа. Стане му је не хтједе дати, изговарајући се да мора питати мужа. Навале дјевери да се вјеридба не одлаже, да тако добру прилику не треба пропустити и да ће се и Јошо с тим сложити. Стана им је објаснила да је тако рекао Митро Васиљев, послије чега ни дјевери нијесу више инсистирали да се дјевојка вјери. Није прошло ни мјесец дана, кад дјевојка Јована напрасно умре. Њена мајка дочекала је Митра са сузама.

- Видје ли, Митро, што ме снађе?

- Таква јој је била судбина - тјешо је Митро. -Ја сам знао да ће она умријети, али нијесам хтио да ти то кажем. Рекао сам да је не удајеш из два разлога: прво, узалудно бисте се изложили великим трошковима, а друго, упропастили бисте попа који би читавог живота остао удовац јер нема право да се по други пут ожени.

Исто тако неочекивано умро је и сам Митро почетком љета 1909. године. Срце му је било ослабило, а лијечио га је својим травама. Вјероватно би још поживио да није прептеретио своје старачко тијело. За печење ракије позајмио је крбло од комшије Мата Ћетковића. Ракија је била већ испечена и он је наредио синовима да врате крбло. Пошто они то нијесу урадили, Митро се наљутио и натоварио крбло на своја леђа. Кад је прешао Вељи мост, осјетио је да му срце попушта. Спустио је терет на међу покрај пута и клонуо. Мато и његова жена Марина унијели су га у своју кућу, али му нијесу могли помоћи.

Глас о смрти Митра Васиљева брзо се пронио по читавом барском крају, од Црмнице до Бојане и од Скадарског језера до мора. Телеграми су упућени у Аљаску, Цариград и Цетиње, гдје су живјели његови синови и кћери.

Тада је Васе била пред порођајем, морала је остати на Цетињу, а на сахрану је пошао њен муж. Колар Стојан Ђурђевић који је својим вјештим рукама израдио све књажеве лукузне кочије сада када му је било најпотребније

није имао чиме да се превезе до Бара. У поподневним часовима пјешке је кренуо према Ријеци Црнојевића, а ноћ га је затекла у Вирпазару. Свратио је у кафану да се окријепи ракијом. Докони кафански гости запиткивали су га одакле је и куда иде. Чувши да се упутио у Бар, неки брчко га је упозорио:

- Опасно је ноћу преко Сутормана. Ономад су вукови заклали магарца Пера Радова. А још су опаснији вампири. Пресријећу путнике код Јошова извора, па бих те савјетовао да заобиђеш тај извор.

- Има ли какав заобилазни пут? - упитао је уплашени Стојан.

- Нема, него мораш прескакати ограде и међе. А боље је то него да излудиш од тих утвара.

Читавим путем уз планину Стојан је стрепио од вукова и вампира. Дрхтао је као прут док је пролазио поред Јошова извора. Срећом, нити су га напали вукови, нити вампири. Тек у зору, уморан и неиспаван, стигао је у Рап. У Митровој кући било је пуно људи који су око мртваца пресједели читаву ноћ. Стојан се упутио према мртвачком сандуку, постављеном на кухињском столу. У тренутку кад хтједе да се поклоним мртвом тасту, деси се несхватљиво чудо: Митро отвори очи, придиже се и, сједећи у мртвачком сандуку, обрати се зету Стојану: “Стиже ли Стојане?”, па се опет опружи, затвори очи и настави да непомично лежи. Стојан га је гледао разрогачених очију, а сви околу као да нијесу ни примијетили да је мртавац за кратко оживио.

- Виђе ли, Дамјане, што се деси? - једва проговори Стојан.

Дамјан га зачуђено погледа и повуче према себи.

- Сигурно си уморан и сањив, Стојане. Ајде да се мало одмориш. ,

Ошамућени Стојан оде за њим, увјерен да се Митро само њему приказао.

Још никада до тада у барском крају није виђена тако бројна погребна поворка. На малом простору око цркве св. Неђеље није било мјеста за све Митрове поклонице који су жељели да присуствују његовој сахрани.

А за то вријеме Стојан је тврдо спавао, надокнађујући непреспавану ноћ.

Перивоје Вујошевић, чобанин из Куча, није више био млад, а са старошћу почеше пристизати и болести. Он је са ужасом примијетио да му расте кила на леђима, на истом мјесту као и његовој мајци. Схватио је да је то почетак његовог краја. Тада се сјетио Митра и лијека који му је дао за мајку. Мелем којим је видар лијечио псоријазу у почетку је добро дјеловао, тумор се смањио, али је касније опет нарастао и мајци више није било спаса. У жељи да тај лијек прибави за себе, Перивоје узјаше коња и упути се у Бар. Пут га нанесе преко Вељег моста, па сврати у млин Мата Ђетковића да се пропита за Митра. Можда је умро, па не би ваљало да бане у његову кућу а да не зна за то. Мато понуди госту столицу, а љепушката и говорљива Марина, сипајући ракију, исприча:

- За Митра питаш? Такав човјек досад се није родио у овом нашем крају. Изгубили смо најбољег комшију.

- Зар је умро? - Перивоју се нешто следи у грудима.

- Издахнуо је баш на том мјесту где ти сада сједиш - рече Марина.

- Што му се десило?

- Позајмили смо му крбло за печење ракије. Знаш, то је оно велико буре за воду - објасни Мато. - Кад је требало да нам га врати, он није хтио да оптерети синове...

А Марина, која није имала длаке на језику, прекиде мужа:

- Кажи човјеку истину! Митро је рекао својим младим синовима да однесу крбло, а они га нијесу послушали. Митро се наљутио и сам понио крбло, а то његово срце није издржало.

- Све је тај човјек знао - додаде Мато. - Свакога је умрио научити, само себе није. Морао је знати да његово болесно срце не може издржати толики терет, а ипак га је понио.

Та вијест порази Перивоја. У том часу нестаде и оно мало његове наде у оздрављење, наде која га је покренула на далеки пут. Он без ријечи узјаха коња и, покуњен, упути се натраг.

Приче и легенде о видовитости Митра Васиљева могу се и данас чути у Бару и околини. Многе људске судбине текле су тачно онако како их је он прорекао. Невјероватна је подударност његових предсказања и стварног живота Маре из Врађине. Самохрана старица Маре радила је 1947. године као чистачица на жељезничкој станици у Вирпазару. Шефу станице Сретену Ратковићу говорила је: “Мене је Митро Васиљев у дјетињству излијечио од парализе и тачно ми предсказао злу судбину да ће ми син умријети од уједа змије. Ја, ево чистим вагоне, па ћу, по свој прилици, завршити онако како је Митро прорекао”. И заиста, једног дана дотрчали са неки жељезничари у канцеларију шефа станице да га обавијесте: “Погибе Мара!” Нашли су је приклијештену између два вагона.

Митро Васиљев Ратковић није заборављен ни у 21. вијеку. Једна улица у Старом Бару носи његово име.

Док је Ивана водила краву да пасе крајевима њиве, дотрча њен петогодишњи син Владо и рече да је у госте дошао Крсто Дамјановић. Ивана привеза краву за стабло, па похита кући. Поздрави се с гостом и изнесе пред њим боцу ракије. Крсто одмах рече да је дошао да проси њену кћерку Драгу.

- Она је тек напунила петнаест година - рече Ивана, па пође да се консултује са ђеверима Дамјаном и Ђуром. Обојица су сматрали да је то повољна прилика, јер је Крстов отац најбогати Баранин. Дјевојку су вјерили без њене сагласности.

Два школска друга, Митар Пекић из шестанског села Драчевице, и Никола Ратковић, најмлађи син Митра Васиљева, заједно су пошли у Цариград. Њихови животни путеви знатно се разликују. Никола се настанио у грчком насељу и оженио Гркињом Васом, с којом није имао деце.

Митар Пекић је пошао код свог стрица, који је од раније живио у Цариграду. Вриједно је учио и завршио нижу, па средњу и на крају високу школу Галата Сарај. Одлично је владао француским, руским, турским, албанским, грчким и италијанским језиком, па се одмах запослио у телеграфу.

Митар се уплашио кад га је Абдул Хамид II позвао у свој двор, знајући да овај “крвави султан” и за најмању кривицу кажњава смрћу. Али, није било разлога за страх, јер султан је чуо за бистрог Црногорца и понудио му да ступи у његову личну службу. Тако је Митар постао један од његових најповјерљивијих секретара.

Султан се женио тридесет шест пута. Хануме које су му рађале дјецу задржавао је, а остале поклањао пашама. Митар се толико посветио своме господару, да је сасвим запоставио лични живот и никад се није женио.

Везири, паше и официри успињали су се нагло и исто тако брзо падали у немилост. Народ је стењао под суровом влашћу и султану је било све теже да одржава трулу царевину. Године 1908. букнуо је младотурски покрет. Понесени слободарским идејама, младотурски официри сакупили су македонске, солунске и тракијске гарнизоне и кренули на Цариград. Упутили су султану ултиматум да напусти пријесто, али је овај то одбио. Затворио се у свој двор, окружен малобројним оданим људима, међу којима је био и Митар. Паше и везири су се одметнули, једино му је остао вјеран везир Кучук Саид-паша, са својим арапским војницима. Кад су Младотурци продрли у град, султан је по Митру упутио повјерљиво писмо свом вјерном везиру. Затим је Саид-паша, заједно са Митром и још једним пратиоцем, ишао на преговоре са побуњеницима. Пошто

султан није прихватио њихове услове предаје, побуњеници су напали двор и скршили слабо организован отпор. Нова власт одвела је султана у изгнанство на неко острво, а погубила његовог вјерног Саид-пашу.

Митра нико није дирао и он је наставио да живи у Цариграду. Новцем који је добио од султана отворио је хотел и мирно живио. Увијек је носио црногорску капу. Иако је највећи дио свог живота био далеко од своје домовине, она је била у његовом срцу. Уочи Балканских ратова одлучио је да помогне свом народу. Пошто није имао ни жену ни дјецу, закључао је свој хотел и отишао у Црну Гору. Неколико мјесеци се на Тарабошу борио против Турака.

Приликом боравка у Црној Гори, сусрео се са учитељем и научником Андријом Јовићевићем, који је његова казивања унио у књигу “Крајина и Црногорско приморје”. Митар му је казао да су Пекићи поријеклом из Љуботиња, њихов предак се звао Ратко, а неки Раткови потомци називају се Ратковићи. (Можда није знао да и Пекићи потичу од Ратковића).

Кад се вратио у Цариград, нашао је свој хотел демолиран и опљачкан. Продао га је и купио мању кафану. Носталгија га је у старости вукла к завичају. После Другог свјетског рата дошао је у Титоград код свог братанића Баја. Умро је 1962. године и сахрањен у породичној гробници у Бериславцима, у Зети.

Године 1910. у јеку припрема за прославу педесетогодишњице владавине књаза Николе и предстојећег проглашења Краљевине Црне Горе, Бар је задесио тежак губитак. Умро је Шимун Милиновић, први арцибискуп обновљене Примасије српске. Као велики поборник братства и јединства Барана свих вјероисповијести, био је веома омиљен у народу. Сахрањен је уз велике почести и искрено жаљење свих суграђана.

Шимун је ревносно тумачио тежње књаза Николе у погледу увођења старословенског језика у католичким

црквама. Књаза је веома погодила вијест о његовој смрти. Послао је опширан телеграм саучешћа Барској арцибискупији и одмах почео трагати за личношћу која би достојно заменила Милиновића. Није могао дозволити да му Ватикан пошаље неког странца с којим не би могао сарађивати. Секретар му је указао на Николу Добречића, свештеника цетињске католичке цркве, који је уз то био гимназијски професор и први стенограф Црногорске скупштине. Књаз га је позвао на разговор.

У заказано вријеме млади свештеник Добречић стигао је у Двор.

- Добар дан, имењаче - срдечно га је поздравио књаз, руковао се с њим и понудио му столицу.

Добречић је био видно узбуђен. Да би га ослободио треме, књаз је почео причати о Бару, родном мјесту Добречића.

- Ви сигурно волите свој завичај, али Бар је и мени веома драг. Посветио сам му неколико пјесама. Кад год ми допуштају државни послови, одлазим тамо да уживам благодети барске климе.

- Народ каже: “Нема Бара до цара!” - рече Добречић.

Затим је говорио о себи и својој породици: да је рођен у Бартули, код Старог Бара, као потомак старе властелинске породице словенског поријекла из Ливара. Презиме му потиче по називу засеока Добрец. Школовао се у Риму, гдје је постао доктор теолошких и филозофских наука. Објавио је есеј “Виктор Иго као национални и међународни пјесник”.

- Значи, бавите се и књижевношћу - заинтересова се књаз.

- Да, помало пишем и пјесме. Ових дана излази из штампе моја прва збирка поезије. Замолио сам раднике Цетињске штампарије да за Вас повежу један примјерак. Ево Вам га!

Књаз узме књижицу на чијим корицама прочита “Јубиларне пјесме”.

- Зашто баш јубиларне? - упита.

- Желио сам дати скроман допринос обиљжавању Вашег јубилеја, а прва пјесма посвећена је управо Вама.

Књаз са очитим задовољством прочита прву пјесму, а кад хтједе наставити читање, застаде изненађен.

- Шта је ово? Латински?

- Јесте, остале пјесме писао сам на латинском, италијанском и француском.

Задивио се књаз чувши да његов тридесетогодишњи саговорник говори десет језика: латински, француски, њемачки, италијански, турски, албански, грчки, хебрејски и шпански, а служи се и неким словенским језицима, укључујући и старословенски.

Књаз подсјети Добречића да је Конкордат још 1886. године дао сагласност за употребу старословенског богослужбеног језика у католичким црквама, што је покојни Милиновић почео спроводити у дјело. Добречић то поткријепи личним примјером:

-Ја сам најприје службовао у Зупцима, гдје сам на инсистирање монсињора Милиновића црквену службу обављао на старословенском језику. Покушавам да то спроведем и у цетињској цркви, упркос противљења неких свештеника и слабог одзива вјерника.

Добречић је оставио снажан утисак на књаза, који га је препоручио папи за упражњено мјесто арцибискупа барског и примаса српског. То није прошло без супротстављања неких који су Добречића окарактерисали као наклоњеног Русији. За њега се поново заузео књаз, па је коначно почетком 1912. године ступио на ту дужност.

Добречић се посебно ангажовао у развијању и јачању вјерске и националне толеранције. Активно се укључио у покрет за уједињење и стварање јединствене државе Јужних Словена. Тиме је изазвао негодовање краља Николе који га је оптужио код папе да се мијеша у свјетовне ствари и да је противник црногорске круне.

У Црној Гори се разбуктавала политичка борба између “клубаша” (Клуб народне странке) и “праваша” (Права народна странка). Краљ Никола и црногорска влада сурово су се с њима обрачунали у ”бомбашкој” и “васојевићкој” афери. Ове и још неке афере завршене су судским процесима на којима је на смрт осуђено тринаест лица, а знатан број на временске казне. Појавило се у народу незадовољство према влади и двору, а то стање није поправило ни проглашење књаза Николе за краља и Црне Горе за краљевину августа 1910.

Ту унутрашњу кризу могао је макар привремено да ублажи рат против Турске, због жеље да се јужно-словенске земље коначно ослободе испод вишевијековног османлијског ропства. Црна Гора је склопила савез са Србијом и Бугарском и прва објавила рат Турској. Своје ратне операције усмјерила је према Скадру, који је тада сматран “животним питањем”. Тежње Црногораца за тим градом потхрањивало је то што је он у XI вијеку био пријестоница Зете и што су Зећани водили с Турцима и Млечићима дуготрајне борбе око Скадра и неповратно га изгубили крајем XIV вијека. Но, значајнији је био економски мотив, јер је Црна Гора увијек прижељкивала плодну и богату равницу уз Скадарско језеро.

Мобилизација црногорске војске објављена је 1. октобра 1912. У Бару је мобилизацију огласио топ са Лонце. Барани су, зависно од вјероисповијести, различито примили вијест о мобилизацији. Муслиманима није било до ратовања са браћом по вјери, док су то остали дочекали са одушевљењем. Сјутрадан су се на зборном мјесту у ананалском селу Клезни окупили не само обвезници, већ и младићи који још нијесу били приспјели за војску, и старци у поодмаклим годинама. Узалудни су били напори да се они врате кућама или задрже у коморским јединицама: сви су хтјели да се боре с пушком у руци.

У списак добровољаца уписан је и кршни седамнаестогодишњи Марко Чарапић. А кад је на ред дошао његов

друг Илија Ратковић официр га је одмјерио од главе до пете и упитао;

- Колико имаш година?

- Шеснаест - одговорио је Илија не трепнувши, мада је имао непуних 15 година.

- Не бих рекао... А зна ли твој отац да си овдје?

- Мој отац је у Америци.

- А мајка?

- Рекао сам јој - опет је слагао Илија.

Официр, га је пажљивије загледао и препознао:

- Јеси ли ти унук Митра Васиљева?

- Јесам.

- Рат није за дјечаке. Боље би било да се вратиш кући - посавјетовао га је официр.

Илија је био упоран, па се и његово име нашло на списку добровољаца.

Тога дана почела су посртања и странпутице Асана Дабезића из Добре Воде. У Клезни, поред осталих, окупило се неколико пунољетних мушкараца из Мркојевића. Готово сви су били без оружја, јер према црногорским законима муслимани нијесу били обавезни да судјелују у рату са Турском, као муслиманском државом. Стога су ненаоружани Мркојевићи распоређени у позадинске јединице и коморе. Асан је тражио пушку да би се часно борио, али нијесу му је дали. Уз то, његово огорчење изазвао је и случај једног муслимана из Туђемила, који је, гладан и жедан, читав дан стајао везан за један стуб. Око њега било је неколико црногорских официра и војника. Нагађало се шта је тај несрећник згријешило: да је дезертер, турски шпијун и томе слично.

- Људи, оће ли ми ко дати цигару? - вапио је везани Туђемилац.

Један официр надмено му је добацио:

- Нијеси заслужио цигару!

Туђемилац се очајнички копрцао и, немоћан да се ослободи конопаца, гњевно псовао црногорску власт и краља Николу. Кад се мало смирио, поново се обратио оном официру:

- Аман, човјече, ако имаш душе, дај ми једну цигару!

Официр га је неколико тренутака неодлучно гледао, па извадио једну цигару и ставио му је у уста, цинично говорећи:

- Тражио си и добио цигару, а нијеси тражио ватру.

Дуго је Туђемилац држао цигару у устима и молио људе да му је припале. Надмени официр није то никоме дозвољавао, а нико није смио да му се успротиви. Ту је био и добровољац Перо Чобов Павловић из Добре Воде. Он је, у тренутку када је официр био окренут на другу страну, запалио цигару везаном човјеку.

- Ко је то урадио?! - повикао је кршни официр, спреман да згроми оног ко му пркоси,

- Ја! - исприсио се Перо Чобов и сјевнуо очима. - И немој случајно да је угасиш!

Горостасни официр пријетећи се наднио над омаленим али снажним Пером. Видећи да се намјерио на одважног мегданцију, официр се умирио и брзо повукао.

Асан Дабезић је мрзио не само тог бахатог официра, него и све Црногорце који њих, муслимане, гурају у рат против Турске.

Црногорска војска кренула је 8. октобра на Скадар, који је бранило 24. 000 низама и 5. 000 башибозлука. Црногорци су разбили турску војску на граници, али нијесу наставили енергично, па су дозволили непријатељу да се среди и боље организује одбрану. Послије двомјесечног примирја и неуспјелих преговора о предаји града, црногорска и српска војска заједно су извршиле напад на Скадар, али без успјеха, јер су Турци искористили примирје да град још јаче утврде. Они су из добро заклоњених шанчева по читав дан пуцали на црногорску војску у рововима. На црногорској страни било је много више рањених и мртвих. Мркојевићи су имали хумани задатак да из првих ровова извлаче рање-

не и мртве Црногорце. Пошто су носили фесове, турски војници нијесу на њих пуцали. Један од тих спасилаца био је и Асан Дабезић. Док је извлачио рањенике, примијетио је путељак који је водио до оближњег турског утврђења. Вукла га је неодољива жеља да пребјегне Турцима. Од те намјере одвраћала га је помисао на дјецу, жену и родитеље које је оставио у Доброј Води. Подсјетио се оне драстичне слике у Клезни, када је објесни црногорски официр кињио и понижавао везаног Туђемилца. У његовом колебању тај случај је превагнуо. Не размишљајући о посљедицама, потрчао је путељком према турском утврђењу.

Опсада Скадра трајала је шест мјесеци. Кад су у граду потрошене све залихе хране, настала је страховита глад. Командант турске војске Есад-паша био је принуђен да Црногорцима преда Скадар 25. априла 1913, када је, иначе, постало јасно да ће по одуци великих сила град остати у саставу новоосноване албанске државе.

Према условима капитулације, Црногорци нијесу разоружали Турке, него су им дали по један хљеб и пустили их да оду према Тирани. Док се колона турских заробљеника кретала у шпалиру између постројене црногорске војске, Асан Дабезић се издвојио из колоне и приступио Црногорцима, говорећи:

-Ја сам ваш, из Бара.

Црногорци му нијесу дозволили да остане, већ су га вратили међу заробљенике. Исцрпљени браниоци Скадра дуго су се потуцали по Албанији. Тек кад је и у Грчкој завршен рат, разбијена турска војска бродовима је превезена у Цариград.

Освајање Скадра била је Пирова побједа за Црногорце. По одлуци великих сила, црногорску војску у том граду замјенио је међународни одред.

Смаил Дабезић, Асанов отац, био је пријатељ краља Николе. Отишао је на Цетиње и обратио му се:

- Господару, мој син је заслужио метак. Али ја те молим да ми га дарујеш, да му дозволиш повратак кући.

- Не може то, Смаиле. Ко зна колико је мојих војника убио твој син! - рекао је краљ Никола, имајући на уму велики број погинулих бораца око Скадра.

Рјечити Смаил обећао је да ће му његов син бити одан војник. Краљ је попустио и дозволио Асану повратак у Црну Гору.

Путнички брод из Цариграда долазио је у Бар сваког четвртка. С њим је допутовао и Асан, кога су жандарми одмах ухапсили. Његов отац опет је похитао на Цетиње и од краља добио писмени налог барској капетанији да ослободи затвореника. Било је то крајем 1913. године, непосредно пред краљев долазак у Печурице. Ту, пред окупљеним Мркојевићима, Асан је захвалио краљу на великодушности и заклео се да ће му до смрти бити вјеран.

Ускоро му се пружила прилика да испуни тај завјет.

Да би помогла нападнутој Србији, Црна Гора је објавила рат Аустро-Угарској 6. августа 1914. Аустро-Угарска флота у два маха је бомбардовала Пристан и потопила неке бродове у заливу.

Под снажним налетима вјетра, велики таласи бучно су се обрушавали на барско пристаниште. Бродићи везани за лукобран поигравали су на помахниталом мору. Борци Црмничко-приморског батаљона, који су чували пристаниште, својим слабим наоружањем нијесу могли наудити непријатејским пловним објектима,

У предвечерје водник Иво Никочевећ примијетио је да недостаје војник Асан Дабезић, његов комшија из Добре Воде. Знајући Асанову прошлост, кроз водникову главу врзмале су се разне претпоставке. О његовом нестанку није обавијестио командира, надајући се да ће се вратити. И заиста, око пола ноћи Асан је стигао. Покушао је да неопажено дође до свог лежаја, али чуо га је Иво.

- Јеси ли ти, Асане?

- Ја сам. Ишао сам кући да видим дјецу - правдао се. Са свог кревета огласио се шалвивџија Нико Биџо:

- Ужелио се човјек своје дјеце. Знаш ону пјесму: дјецо моја жељо моја, жељан ли сам мајке ваше!

Неки пробуђени војници се насмијаше, а Црмничанин Јоко Машанов заједљиво добаци:

- Добра Вода је близу, но ја помислио да је пошао још даље.

- Што тиме хоћеш да кажеш! - плану Асан.

-Тише, људи, тише! - умири их водник. - Спавајте, мало је времена остало до зоре, а онда нас чекају нови ратни задаци.

Сви су брзо заспали, осим Асана. Пекла га је Јокова сумња да је пошао даље од Добре Воде, то јест у Албанију.

Освануо је 2. март 1915. Узмичући пред аустроугарским разарачима, торпиљеркама и подморницама, у барско пристаниште упловила јахта краља Николе "Румија". Аустријанци су намјеравали да заплијене тај највећи брод мале црногорске флоте. У одбрану брода ступили су борци Црмничко-приморског батаљона. Свуда око њих распрскавале су се топовске гранате и митраљеска зрна. Морали су се повући и потражити сигурније заклоне. Једино је Асан остао да се својом пушком супротстави непријатељским ратним лађама. Водник Иво позвао га је из једног склоништа:

- Асане, брзо се склони овамо!

Својеглави Асан није га послушао. Пуцао је све док га није зрно погодило у чело. Аустријске торпиљерке повезале су јахту "Румија", у намјери да је тегле до Боке. Но, због невремена морали су од тога одустати. Торпедовали су је и потопили педесетак метара од лукобрана.

Асан Дабезић је, као и његови суборци, могао потражити какав заклон, али ипак није устукнуо ни корак. Што га је на то натјерало: храброст или нешто друго? Можда се одговор може наћи у сплету контраверзних догађаја из Балканских ратова који су томе претходили. Он је, бесумње,

схватио колико је његова пушка немоћна против ратних бродова, али је ипак остао на мегдану. Јача од страха била жеља да се рехабилитује и докаже оданост господару. Цијенећи његову храброст, краљ га је посмртно одликовао и одредио пензију његовој удовици. Уз то, обећао је да ће се Асанова деца школовати о државном трошку, али то обећање није могао испунити јер је убрзо и сам морао напустити своју земљу.

Пјесме о храброј погибији Асана Дабезића његови земљаци Мркојевићи пјевају уз гусле. Његова удовица није остала незбринута, по муслиманском обичају удала се за његовог млађег брата и родила још троје дјеце.

Уочи Првог свјетског рата пензионисан је стражар аустроугарског конзулата Франо Ђетковић. Редовно му је из Беча стизао позамашан чек. Као и сваки нови пензионер, досађивао се и смишљао како да утраћи вријеме. Често је играо на картама са најближим комшијом Ђуром Ратковићем и пријатељем Николом Томовићем из Бартуле. Нијесу играли у новац, већ тек тако да се забаве.

Послије сарајевског атентата, Аустро-угарска је напала Србију. У рат је ушла и Црна Гора. За кратко вријеме и Србија и Црна Гора су капитулирале пред надмоћнијом аустроугарском војском која је окупирала Бар 22. јануара 1916.

Пред кућу у којој је становао Ђуро Ратковић изненада је банула група окупаторских војника. Један официр му је на српском језику објаснио да аустроугарске власти мобилишу све младе мушкарце да раде на неким објектима.

- Ви сте, Ђуро, ево на списку - показао је неке папире. - Спремите се брзо, ми ћемо вас причекати.

- Је ли то у Бару или негдје даље? - питао је Ђуро.

- Није у Бару, зато понесите топлију одјећу - рекао је официр.

Ђуро је обукао ново одијело, пољубио жену и два синчића и пошао с војницима. Придружио се великој групи Барана које су Аустријанци спровели у сабирни логор

у Игалу, а одатле у заробљеништво у Мађарску. Живот у Болдогасоњу, Неђмеђеру и другим заробљеничким логорима био је врло тежак. Логораши су становали у дрвеним баракама без огријева и добијали веома мало хране. Гладни и болесни људи тјерани су на радове и многи оставили кости по пустама Мађарске.

Није било лакше ни у окупираном Бару. Од првог дана окупатор је почео вршити реквизицију уља, житарица и стоке од ионако сиромашних сељака. Запавши у крајњу немаштину, људи су јели кувану траву и коприву, а најтеже је било зими кад ни тога није било. Због велике исцрпљености глађу и недостатка лијекова, епидемија грипа, такозвана “шпањолица”, изазвала је прави помор.

Франо Ђетковић је и даље редовно добијао аустроугарску пензију која му је обезбјеђивала пристојан живот. Наставио је да у својој кући игра на карте са Николом Томовићем и Дамјаном Ратковићем. Да би им било занимљивије, Дамјан је захтијевао да играју у ситан новац. Франо је пристао, иако се нерадо коцкао.

Једне вечери на Франова врата закуцао је Браво Исић. Иако незван, дошао је да кибицује карташе. Франо га је пустио у кућу, мада је знао да је свађалица, лопов и лош човјек. Неко вријеме Браво је мирно посматрао, чекајући погодну прилику да се и он укључи у игру. Убрзо је замијенио Дамјана, коме се дијете разбољело. Док су по столу пљустале карте, Никола је упитао:

- Је ли теби име Браво, Љубомир или Ибрахим?

- И једно, и друго, и треће - одговорио је Браво.

Његова прошлост била је загонетна и многим непозната. Три пута је био у затвору због крађе, суђено му је још два пута али је ослобођен захваљујући неким сумњивим свједоцима, а много више његових лоповлука никад није откривено. Заљубио се у једну лијепу дјевојку из породице Ивановић, родом из Лимљана. Пошто родитељи нијесу хтјели да је удају за муслимана, он је одлучио да се покрс-

ти. За кума је изабрао угледног црногорског официра Сава Дабановића, који му је на крштењу у православној цркви дао име Љубомир. Иако је 1905. године у општинским и црквеним књигама записан као Љубомир народ га је и даље звао Браво. У браку је имао сина Марка и три кћерке.

Коцкајући се скоро сваке ноћи у Франовој кући, Браво је најчешће добијао. Бучно је ликовео, показујући четири кеца и трпајући новац са стола у своје џепове. Николи је постало сумњиво што се код Брава често нађу сва четири кеца, или како их је он називао аша. Мотрећи сваки његов покрет, у једном тренутку је опазио карту у Бравовом рукаву.

- Аха! Отуда излазе твоји кечеве! - повикао је Никола. Настала је свађа и престали су да играју.

- Зажалићеш због овога! - запријетио је Браво, одлазећи.

Почетком 1917. године по Бару се брзо разгласила вијест: убијени и опљачкани млинар Коља и његова жена Љеза. Били су то мирни и угледни старци. Коља је у свом млину радио и дању и ноћу, једино је петком излазио у пазар, а недељом са женом на мису у Гретву. Одијевао се врло отмјено, обавезно носио шешир, а на његовом прслуку блистао се златни ланац од џепног часовника. Многи пролазници запиткивали су га колико је сати, а он је стрпљиво вадио часовник, отварао паклопац и љубазно казивао тачно вријеме. Иако је у ратно вријеме било много смртних случајева, убиство Коље и Љезе веома је потресло Баране.

Дуго је аустроугарска полиција вршила истрагу, али никако није могла да открије убицу. Убиство је расвијетљено сасвим случајно. Један Подграђанин срео је на пазару Брава Исића и запитао га колико је сати. Браво је извадио из џепа часовник са златним ланцем који је Подграђанин одмах познао. Јавио је полицији код кога је Кољин часовник. Аустријски војници претражили су Бравову кућу и нашли још млинаревих ствари. Тако се Браво нашао иза браве. Притијешњен непобитним доказима, признао је убиства, али је казао да су у томе помогли Никола Томовић

и његови синови, Раде и Ћуро.

Приликом претреса Николине куће, полицајци су нашли неке старе панталоне умрљане крвљу. То је аустријском окупационом суду био доказ да су Томовићи заиста саучесници у злочину. Узалуд је Никола увјеравао судију да су трагови крви од закланог овна и да он и његови синови немају никакве везе са злочиним.

Чувши за хапшење Томовића, Франо Ћетковић је сазвао у својој кући угледније дамаћине из Рапа и Бартуле. На скупу су одредили трочлану делегацију која ће посјетити окупациони суд. Франо Ћетковић, који је одлично говорио њемачки, увјеравао је судију да су Томовићи добри, племенити и поштени људи који не могу имати никаквог удјела у гнусном злочину. Суд није уважио њихово свједочење и пресуда је била запањујућа: сва четворица осуђена су на смрт! За извршење казне припремљена су четири вјешала. Тек кад су аустроугарски војници привели вјешалима првооптуженог Исића, он је признао да Томовићи нијесу убице, а окривио их је надајући се да ће избјећи смртну казну ако кривицу подијели с њима. Тако је он завршио на вјешалима, а Томовићи су одмах пуштени на слободу.

Николи Томовићу било је јасно да су се он и његови синови суочили са смрћу због оног кеца сакривеног у Бравовом рукаву.

Становништво Бара захватила је 1917. године епидемија грипа такозвана “шпањолица”. Због велике исцрпљености глађу и недостатка лијекова, болест је изазвала прави помор.

Комитски покрет у Црној Гори задавао је озбиљне бриге окупатору. Њихови напади су учестали крајем 1918. године, када су помогли српској војсци да протјера окупатора.

Аустроугарске трупе повукле су се из Бара 24. октобра не чекајући српску војску која је од Солунског фронта незадрживо напредовала. Народ је 26. октобра одушевљено

дочекао српску војску. Но радост је кратко трајала. По одлуци међусавезничке комисије у Версају, у Бар је убрзо стигао међународни одред, састављен од италијанских, енглеских и француских војника. То је унијело доста немира у живот ионако нападеног народа. Нормализовање прилика посебно су отежавали Италијани који су у народу агитовали против уједињења, наоружавали присталице краља Николе и подстрекавали их на крвопролиће.

Нова југословенска власт донијела је 12. новембра одлуку о распуштању комитских одреда. То је огорчило комите, јер су сматрали да се тиме не признаје њихово учешће и допринос за ослобођење. Дошло је до инцидента - у Црмници је убијен Крсто Стојановић, у Тивту комитски четовођа Лазар Павићевић, а у Шкаљарима матурант Драгутин Драговић, сви тројица истакнути поборници уједињења.

У децембру су присталице краља Николе, на челу са Јованом Пламенцом, организовали такозвану Божићну побуну. Доживјели су неуспјех, па су их Италијани бродовима пребацили преко мора.

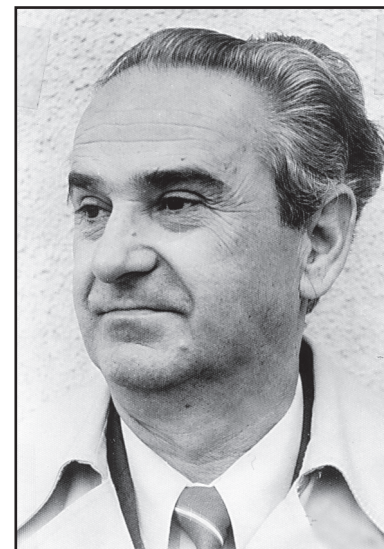
У околини Бара 1919. године појавила се комитска група Сава Распоповића, која је починила много злочина над недужним народом. Најчешћа мета њихових мета били су војници нове југословенске војске. Једног војника су убили у изненадном нападу у Рапу, а шест у Мркојевићима. Пресријетали су воз на Суторману, извлачили из вагона младе регруте и убијали их покрај пруге. Ликвидирали су три жандарма у Мркојевићима. У Бартули су убили једну двадесетогодишњу дјевојку.

Комитски четовођа Саво Распоповић лично је кажњавао смрћу свакога ко би било шта рекао против краља Николе. Кад је сазнао да је Мујо Бајковић из Томбе своме псу дао име Никола, с комитима је опколио његову кућу и позвао га да изађе. Мајка је покушала да задржи Муја, али он, иако је знао шта га чека, изашао је напоље.

- Ово ти је за пса Николу! - узвикнуо је Саво и испалио у њега два метка.

Бар су најприје напустили француски и енглески војници из међународног одреда, а Италијани су одуговлачили са одласком, помажући и даље противнике уједињења. Најзад, и они су отишли средином 1920. године. Већ сљедећег мјесеца са њихових лађа искрцана је код Бара група од око стотину црногорских емиграната који су хтјели да поново доведу краља Николу у Црну Гору, али је њих жандармерија ликвидирала.

Тек послије тих догађаја у Бар се вратио мир и ред. Становника је било знатно мање него на почетку Првог свјетског рата, чак мање него послије ослобођења Бара од Турака 1878. године. Болести, ропство и глад однијели су свој данак.

Миленко Ратковић је рођен 1931. године у Рапу, код Старог Бара. Написао је осам романа и велики број прича за дјецу. Заступљен је у лектури књигама “*Срна*” и “*Игралиште у парку*”, а у читанкама осам држава налази се више од 90 његових прича.

Објавио је двадесетак књига из прошлости Бара и културне прошлости Црне Горе. Ријетко је који писац прирастао завичају као Миленко Ратковић. Његово обимни дјело највећма је везано за миље барске средине. Тај локалитет је упечатљиво умјетнички одсликан, једнако у прози за дјецу као и у штиву других стваралачких видова. Пишући предано о дјетињству и историји свог завичаја, чији је дио и сам постао, стекао је реноме најомиљенијег завичајног писца.

Четрдесет година бавио се новинарством. Послије пензионисања, вратио се у свој завичај, гдје у кући коју је купио његов прадјед Митро Васиљев дописује своје обимно и значајно дјело.